

JÓN SÍMON MARKÚSSON¹

Um hugrænar forsendur fyrir útvíkkun beygingarvíxla

Vitnisburður færeyskra kvenkynsnafnorða með *ar*-fleirtölu

1. Inngangur

Í þessari grein er leitast við að varpa ljósi á almennar hugrænar forsendur fyrir beygingu færeyskra kvenkynsorða með endingunni *-ar* í nefnifalli/pölfalli fleirtölu. Stundum eru slíkar myndir skynjaðar sem karlkynsmyndir og fá þá greininn *-nir* í nefnifalli fleirtölu, en koma þó oftar fyrir með kvenkynsgreininum *-nar*. Sem dæmi um þetta eru í töflu 1 sýndar myndir færeyska kvenkynsnafnorðsins *þjóður* ‘þjóður’, sbr. fleirtölumyndina *þjóðrar*, með kvenkynsgreininum *þjóðramnar*, og með karlkynsgreininum *þjóðramnir*. Auk þessara mynda eru samsvarandi myndir kvenkynsnafnorðanna *herði* ‘herðar’, *kinn* ‘kinn’, *torvheiðar* ‘grasamór’, *vörr* ‘vör’ og *öksl* ‘öxl’ einnig sýndar.

¹ Þessi grein byggist á fyrirlestri sem ég flutti á *GLAC*-ráðstefnunni, sem haldin var við Háskólann í Pennsylvaníu, í maí 2018. Ég þakka áheyrendum ráðstefnunnar fyrir góðar spurningar og líflegar umræður að fyrirlestrið loknum. Einnig þakka ég Guðrúnu Steinþórsdóttur, ritstjóra *Ritsins*, sem og tveimur nafnlausum ritrynum fyrir mjög gagnlegar og uppbyggilegar ábendingar um það hvernig mætti gera efnið betri skil. Eivind Weyhe, Erna Björk Gestsdóttir, Helga Hilmisdóttir, Solveig Brynja Grétarsdóttir (amma) og Þórhallur Eyþórsson lásu fyrri gerðir af greininni. Þeim er ég afar þakklátur öllum fyrir góða og igrundaða endurgjöf, auk gagnlegra ábendinga um leefni. Þær villur sem kunna að leynast í því sem á eftir fer eru alfarið á ábyrgð höfundar. Rannsókn þessi var styrkt af Rannís, styrknúmer 174253-013.

Uppflettimynd	Fleirtala	Kvenkyn <i>-nar</i>	Karlkyn <i>-nir</i>
<i>fjóður</i>	<i>fjadrar</i>	<i>fjadrarnar</i>	<i>fjadrarnir</i>
<i>herði</i>	<i>herðar</i>	<i>herðarnar</i>	<i>herðarnir</i>
<i>kinn</i>	<i>kinnar</i>	<i>kinnarnar</i>	<i>kinnarnir</i>
<i>torvheiðar</i>	<i>torvheiðar</i>	<i>torvheiðarnar</i>	<i>torvheiðarnir</i>
<i>vørr</i>	<i>varrar</i>	<i>varrarnar</i>	<i>varrarnir</i>
<i>øksl</i>	<i>akslar/akslir</i>	<i>akslarnar/akslirnar</i>	<i>akslarnir</i>

Tafla 1: Dæmi um kvenkyns- og karlkynsmyndir af færeyskum kvenkynsnafnorðum með *ar*-fleirtölu

Þar sem allar umræddar myndir tilheyra kvenkynsorðum, má gera ráð fyrir að kvenkynsgreinirinn *-nar* sé upprunalegur, en karlkynsmyndir á *-nir* nýjungar.² Hér verða færð rök fyrir því að beygingarvíxl eins og *fjadrar* ~ *fjadrarnir*, *torvheiðar* ~ *torvheiðarnir*, *akslar* ~ *akslarnir* stafi af umtúlkun á kyni fleirtölu myndanna *fjadrar*, *torvheiðar* og *akslar* vegna endingarinnar *-ar* og tengsla hennar við karlkynsnafnorð. Umrædd ending er einmitt langalgengust í færeyskum karlkynsorðum og bendir því fyrst og fremst til málfræðilegs karlkyns.³ Til glöggvunar eru í (1) sýnd beygingardæmi kvenkynsnafnorðanna *fjóður*, *øksl* og karlkynsnafnorðsins *fuglur* ‘fugl’ (karlkynsgreinirinn *-nir* í nefnifalli fleirtölu er **feitletraður**).

(1)	et. nf.	<i>fjóður</i>	<i>øksl</i>	<i>fuglur</i>
	þf.	<i>fjóður</i>	<i>øksl</i>	<i>fugl</i>
	þgf.	<i>fjóður</i>	<i>øksl</i>	<i>fugli</i>
	ft. nf.(mgr.)	<i>fjadrar(nar)/(-nir)</i>	<i>akslar(nar)/(-nir), akslir(nar)</i>	<i>fuglar(nir)</i>
	þf.(mgr.)	<i>fjadrar(nar)</i>	<i>akslar(nar)/akslir(nar)</i>	<i>fuglar(nar)</i>
	þgf.	<i>fjóðrum/fjadrum</i>	<i>økslum/akslum</i>	<i>fuglum</i>

² Eivind Weyhe (munnl. uppl.) hefur bent mér á dæmi úr skrifum færeyska skáldsins Regins Dahl (f. 1918, d. 2007) þar sem kvenkynsmyndir með fleirtöluendingunni *-ar* standa með lýsingarorðum í karlkyni: *stirdir granar* ‘frosnar granir’, sbr. *gron* ‘grön’, þar sem *-ir* er ending lýsingarorða í nefnifalli fleirtölu í karlkyni (sterk beyging), einnig *uppkolaðir garnar* ‘brenndar garnir’, sbr. *gørn* ‘görn’. Í seinni útgáfum koma kvenkynsmyndirnar *stirdar* (*granar*) og *uppkolaðar* (*garnar*) fyrir í staðinn.

³ Hjalmar P. Petersen, *Gender Assignment in Modern Faroese*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2009, bls. 209.

Býsna áhugavert er að fleirtölumyndir karlkynsorða með endingunni *-ar* eru sjaldan — ef nokkurn tímann — umtúlkaðar sem kvenkyns,⁴ en hér er þessi staðreynd talin til stuðnings tilgátunni um tengsl endingarinnar við málfræðilegt karlkyn.

Til að hægt sé að gera sem best grein fyrir áhrifum þessara tengsla verður hér beitt **málnotkunarnálgun** (e. *usage-based approach*) sem gerir ráð fyrir **ríkulegu minni fyrir mannlegt mál** (e. *rich memory for language*) m.t.t. fyrri reynslu við málnotkun. Þar af leiðandi er gengið út frá því að beygingarmynstrum sé beitt við **útvíkkun hliðstæðrar þekkingar** (e. *analogy*),⁵ þ.e. hugræna ferlið sem útvíkkar gamla þekkingu til nýs samhengis á grundvelli samanburðar við fyrri reynslu er geymist í minni.⁶ Gildi málnotkunarnálgunarinnar verður metið í ljósi annarrar kenningar sem gerir ráð fyrir mjög takmörkuðu minnisplássi m.t.t. fyrri reynslu við málið. Talsmenn umræddrar kenningar gera aðeins ráð fyrir geymslu einnar beygingarmyndar hvers orðs er beygist eftir „sjálfgefnu“ (e. *default*) beygingarmynstri, þ.e. mynstrum sem gjarnan er beitt á ný orð. Þannig séu aðrar myndir slíkra orða ávallt leiddar af viðkomandi geymslumynd í rauntíma — aðferð sem spari minninu pláss. Því sé óþarfi að gera ráð fyrir hliðstæðuútvíkkun sjálfgefinnna beygingarmynstra, enda séu víxlin sem einkenna þau ekki geymd í minni — heldur aðeins ein geymslumynd — og því varla hægt að reiða sig á samanburð við fyrri reynslu af beitingu víxlanna.

Samkvæmt seinni kenningunni væri hægt að líta á fleirtöluendinguna *-ar* sem fulltrúa „sjálfgefinnna“ mynstra, enda er hún gjarnan notuð við beygingu nýrra karlkynsorða. Hér verður því leitað svara við eftirfarandi spurningum.

⁴ Reyndar heyrast myndir eins og *hestarnar* ‘hestarnir’ á Suðurey og í Norðureyjum, en ákvæðisorð í setningum eins og *allir hestarnar eru svartir* ‘allir hestarnir eru svartir’ benda til karlkyns, sbr. yngri þróun í gagnstæða átt: *Eg eigi allir hesir hestarnir* ‘ég á alla þessa hesta’ í stað eldri og algengari ... *allar hesar hestarnar* ‘alla þessa hesta’. Sjá Höskuld Þráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lón Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen, *Faroese: An Overview and Reference Grammar*, Þórshöfn: Føroya Fróðskaparfelag, 2017, hér bls. 353. Þannig virðist nýjungin *hestarnar* í nefnifalli fleirtölu ekki stafa af umtúlkun á kyni og því verður ekki fjallað um hana neitt frekar.

⁵ Héðan af verður ferlið nefnt *hliðstæðuútvíkkun*, sem þykir þjálfa heiti.

⁶ Dedre Gentner, „The development of relational category knowledge“, *Building Object Categories in Developmental Time*, ritstj. Lisa Gershkoff-Stowe og David H. Rakison, New York: Psychology Press, 2005, bls. 245–275. Einnig Jóhanna Barðdal, *Productivity: Evidence from Case and Argument Structure in Icelandic*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2008, bls. 1, 9. Joan Bybee, *Language, Usage and Cognition*, New York: Cambridge University Press, 2010, bls. 57.

- (2) Hvort eiga karlkynsnýjungar eins og *fjaðrarnir*, *herðarnir*, *akslarnir* í nefnifalli fleirtölu upp-
tök í:
- a. Beitingu táknrænna reglna á orðasafnsmynd eða ...
  - b. Hliðstæðuútvíkkun víxla milli karlkynsfleirtölumynda eins og *fuglar* ~ *fuglarnir*?

Sýnt verður fram á að tengsl endinga við orð af tilteknu kyni, tíðni stakra víxla-
mynstra og hljóðfræðileg einkenni stofnmynda ráði hvaða víxlum sé beitt hverju
sinni og því sé heppilegast að fara eftir nálgun sem viðurkennir ríkulegt minni
fyrir mannlegt mál.

Efnisskipan greinarinnar er sem hér segir. Í 2. kafla verður rætt um dreifingu
fleirtöluendinga eftir kyni. Í 3. kafla eru kennisetningar ólíkra kenninga um áhrif
málnotkunar á minnið bornar saman. Í 4. kafla er gerð grein fyrir takmarkaðri
virkni lítills færeysks nafnorðaflokks. Í 5. kafla verður sýnt fram á að umtúlkun
kvenkynsmynda á fleirtöluendingunni *-ar* og tilurð nýjunga með karlkynsgrein-
inum *-nir* er líka háð hliðstæðuútvíkkun. Í 6. kafla verða rök færð fyrir því að
hvorki staktíðni færeyskra kvenkynsmynda með *-ar* í fleirtölu né áhrif karlkyns
fleirtöluorða með sömu endingu ákvarði meintar orðasafnsmyndir þeirra. Skýrt
er frá niðurstöðum rannsóknarinnar í 7. kafla.

2. Tengsl fleirtöluendinga og málfræðilegs kyns í færeysku

Í þessum kafla er **dreifitíðni** (e. *dispersion*) færeysku fleirtöluendinganna *-ar* og
-ir/-ur rædd í málsögulegu ljósi.⁷ Hugtakið *dreifitíðni* vísar hér til þess hversu oft
hver ending um sig merkir fleirtölu hjá karlkynsorðum og kvenkynsorðum.⁸ Til
að skýra hvað er átt við með *dreifitíðni* má taka dreifingu fleirtöluendingarinnar
-ur meðal karkyns- og kvenkynsorða í íslensku sem dæmi. Umrædd ending kem-
ur fyrir meðal 14,92% íslenskra nafnorða en þar af eru 91,89% kvenkynsorð,
hin karlkyns. Þannig er *dreifitíðni* umræddrar endingar mjög há meðal kven-

⁷ Viða í Færeyjum hafa eldri fleirtöluendingarnar *-ir* og *-ur* fallið saman í [ɪ] (eða [ø] á Suðurey). Samfallið endurspeglar almenna þróun í framburði á *i* og *u* í áhersluleysi. Aftur á móti er áherslulaust *a* yfirleitt borið fram sem [a]. Afleiðing þessarar þróunar er að flestum karlkynsmyndum í nefnifalli/þolfalli fleirtölu er haldið formlega aðgreindum frá samsvarandi kvenkynsmyndum með kerfisbundnum hætti (sjá umræðuna í 3.1).

⁸ Sjá Jón Símon Markússon, „Um áhrif tíðni á stefnu útjöfnunar: Rannsókn á beygingarþróun færeysku nafnorðanna *vollur* og *fjörður*“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 44, 2022c, bls. 53–86. Jón Símon byggir hugtakið *dreifitíðni* á notkun Stefans Th. Gries og Nicks C. Ellis á e. *dispersion*, sjá Stefan Th. Gries og Nick C. Ellis „Statistical Measures for Usage-Based Linguistics“, *Language Learning* 65, 2015, bls. 228–255, hér bls. 232, þar sem *dreifitíðni* *x* er ákvörðuð með því að svara spurningunni „In how many contexts will you experience *x* ...?“.

kynsorða, en lág meðal karlkynsorða. Í kjölfar umræðunnar um dreifitíðni verða færð rök fyrir mismiklum tengslum endinganna við orð hvert af sínu kyni.

Í nútímafæreysku koma fleirtöluendingarnar *-ar* og *-ir/-ur* fyrir hjá bæði karlkyns- og kvenkynsorðum. Þó er dreifitíðni endingarinnar *-ar* hæst hjá karlkynsorðum, enda fá langflest karlkynsorð umrædda endingu í nefnifalli/þolfalli fleirtölu. Dreifitíðni *-ir/-ur* er aftur á móti hæst hjá kvenkynsorðum.⁹ Ástandið hefur þó ekki alltaf verið með þessu móti, enda ber vesturnorræn málsaga vitni um tilraun til að tengja endingarnar *-ar* og *-ir* hvora við sitt kynið.¹⁰

Samkvæmt Bjorvand¹¹ var fleirtöluendingin *-ar* talin karlkynsmerki, enda hafði yfirgnæfandi meirihluti karlkynsorða umrædda endingu í fornvesturnorrænu. Tilraun til að láta málkerfið endurspegla þessi tengsl forms við málfræðilegt hlutverk fólst í því að skipta *-ar* hjá *ō*-stofnum — sem eingöngu voru kvenkyns — út fyrir fleirtöluendinguna *-ir* að mestöllu leyti, t.d. hafði fornvesturnorræna kvenkynsorðið *sök* ‘sök’ fleirtölumyndirnar (eldri) *sakar* og (yngri) *sakir*, sbr. einnig *sök* ~ *sakir*, í íslensku, og *sök* ~ *sakir*, í færeysku.¹² Breytingin var líklegast langt komin á leið um 1300.¹³ Fyrir *ar*-flóttu *ō*-stofnanna hafði *-ar* einnig verið algengasta fleirtöluending sterkra kvenkynsorða og því jókst dreifitíðni fleirtöluendingarinnar *-ir* verulega meðal kvenkynsorða eftir umrædda breytingu.¹⁴ Jafnframt styrktist staða endingarinnar *-ar* enn frekar sem karlkynsmerki í nefnifalli fleirtölu.

Hér skal einnig nefnt að tiltölulega fá karlkynsorða hafði *-ir* í nefnifalli fleirtölu, en þau deildu endingunni með meirihluta sterkra kvenkynsorða eftir *ar*-flóttu þeirra síðarnefndu. Enn færri karlkynsorð höfðu fleirtöluendinguna *-r*, sem þau deildu með undirflokki sterkra kvenkynsorða, en seinna féll *-r* saman við *-ur* sem þegar þreifst hjá stórum flokki *veikra* kvenkynsnafnorða, þ.e. *ōn*-stofnum, sbr.

⁹ Fyrir tölfræðilegt yfirlit yfir dreifingu fleirtöluendinganna *-ar*, *-ir/-ur* meðal færeyskra nafnorða. Sjá Hjalmar P. Petersen, *Gender Assignment in Modern Faroese*, bls. 209.

¹⁰ Sjá t.d. Ivar Berg, „Gender and declension mismatches in West Nordic“, *Historical Linguistics 2015. Selected papers from the 22nd International Conference on Historical Linguistics, Naples, 27–31 July 2015*, ritstj. Claudia Fabrizio og Michaela Cennamo, Amsterdam: John Benjamins, bls. 97–114.

¹¹ Harald Bjorvand, „Zu den altwestnordischen Pluralendungen *-ar*, *-ir* und *-r* bei femininen Substantiva“, *Norwegian Journal of Linguistics* 26, 1972, bls. 195–215.

¹² Farið er eftir Höskuldi Þráinssyni o.fl., *Faroese*, bls. 407 og forníslenskar myndir látar standa fyrir fornvesturnorrænar.

¹³ Björn K. Þórolfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr formálinu*. Reykjavík: Fjlagsprentsmiðjan, 1925, bls. 15. [Endurprentað Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1987.]

¹⁴ Ragnvald Iversen, *Norron grammatik*, Oslo: H. Aschehoug & Co, 1972, bls. 52, 60.

fornvesturnorrænu fleirtölu myndina *sögur* af kvenkynsnafnorðinu *saga*. Eftir ar-flóttann deildi því lítill hópur sterkra kvenkynsorða fleirtöluendingunni *-ar* með fjölmörgum karlkynsorðum. Til að hægt sé að átta sig betur á því beygingarfræðilega ástandi sem ríkti snemma í fornvesturnorrænu eru í (3) sýnd beygingardæmi karlkynsnafnorðanna *hestr*, *granni*, *gestr*, *fótr*, og kvenkynsnafnorðanna *öxl*, *hurð*, *saga*, *rót* (röðunin ræðst af því hvort orð fékk fleirtöluendinguna *-ar*, *-ir*, *-ur* eða *-r*).

(3)	et.	nf.	<i>hestr</i>	<i>granni</i>	<i>öxl</i>	<i>gestr</i>	<i>hurð</i>	<i>saga</i>	<i>fótr</i>	<i>rót</i>
		þf.	<i>hest</i>	<i>granna</i>	<i>öxl</i>	<i>gest</i>	<i>hurð</i>	<i>sögu</i>	<i>fót</i>	<i>rót</i>
		þgf.	<i>hesti</i>	<i>granna</i>	<i>öxl</i>	<i>gesti</i>	<i>hurð</i>	<i>sögu</i>	<i>fæti</i>	<i>rót</i>
		ef.	<i>hests</i>	<i>granna</i>	<i>axlar</i>	<i>gests</i>	<i>hurðar</i>	<i>sögu</i>	<i>fótar</i>	<i>rótar</i>
	ft.	nf.	<i>hestar</i>	<i>grannar</i>	<i>axlar</i>	<i>gestir</i>	<i>hurðir</i>	<i>sögur</i>	<i>fætr</i>	<i>rætr</i>
		þf.	<i>hesta</i>	<i>granna</i>	<i>axlar</i>	<i>gesti</i>	<i>hurðir</i>	<i>sögur</i>	<i>fætr</i>	<i>rætr</i>
		þgf.	<i>hestum</i>	<i>grönnum</i>	<i>öxlum</i>	<i>gestum</i>	<i>hurðum</i>	<i>sögum</i>	<i>fötum</i>	<i>rótum</i>
		ef.	<i>hesta</i>	<i>granna</i>	<i>axla</i>	<i>gesta</i>	<i>hurða</i>	<i>sagna</i>	<i>föta</i>	<i>róta</i>

Af ofansögðu að dæma getur hugsast að ólík dreifitíðni endinga eftir ar-flóttan *ō*-stofna hafi valdið óvissu þegar átti að beygja kvenkynsorð með *-ar* í fleirtölu. En eins og sést af (3) voru til ýmsar fleiri vísbendingar um málfræðilegt kyn hjá fornvesturnorrænum nafnorðum en fleirtöluendingarnar *-ar*, *-ir* og *-ur*.

Til dæmis um þetta sýnir beyging orðanna *hestr*, *granni* og *gestr* að myndum nefnifalls og þolfalls fleirtölu var haldið aðgreindum í sumum karlkynsflokkum samkvæmt **skemunum** (e. *schemas*) [XV₁r]_{nf.ft.} ~ [XV₁]_{þf.ft.}. Skema er hugrænt fyrirbæri sem myndast við alhæfingu um sameiginleg einkenni tiltekins hóps orða en hafa líka **eyður** (e. *open slots*) þar sem koma má fyrir þeim hlutum viðkomandi orða sem eru ólíkir.^{15, 16} Audring¹⁷ talar um **systraskemu** (e. *sister schemas*), meðal annars um tvö eða fleiri skemu sem alhæfa um beygingarvæxl eins og

¹⁵ Ritunin [X...] táknar stofn, en stofnar viðkomandi orða gátu verið hljóðfræðilega mjög ólíkir. Sá hluti skemans sem hér er táknad [...V...] tjáir að sérhljóðin {a, i} gátu staðið í endingunni, sbr. *hesta(r)*, *gesti(r)*, en ritunin [...V₁...] gefur til kynna að sama sérhljóðið hafi verið að finna í báðum endingum, sbr. *hestar* ~ *hesta*, *gestir* ~ *gesti*. Skáletrað innihald, sbr. [...r], samsvarar hljóði sem er alltaf til staðar, sbr. *hestar*, *grannar*, *gestir*, og ekki hægt að skipta því út fyrir annað hljóð eða runu. Við ritun skema er farið eftir Geert Booij, *Construction Morphology*, New York: Oxford University Press, 2010.

¹⁶ David Tuggy, „Schematicity“, *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, ritstj. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, New York: Oxford University Press, 2007, bls. 82–116, hér bls. 83.

¹⁷ Jenny Audring, „Mother or sister? The encoding of morphological knowledge“, *Word Structure* 12, 2019, bls. 274–296.

á við um skemun $[XV_1r]_{\text{nf.ft.}} \sim [XV_1]_{\text{pf.ft.}}$.

Ólíkt samsvarandi myndum karlkynsnafnorða á borð við *hest*, *granni* og *gest* höfðu kvenkynsorð undantekningarlaust samhljóða mynd í nefnifalli/þolfalli fleirtölu, sbr. *axlar*, *hurðir*, *sögur*, *rætr*, en alhæfingin um þessi formlegu einkenni er endurspegluð í skemanu $[X(V)r]_{\text{nf./pf.ft.}}$. Þannig bauð beiting víxla milli nefnifallsmyndar fleirtölu á *-ar* og þolfalls fleirtölu á *-a*, eða *-ir* og *-i* upp á beygingarfræðilega aðferð við að greina karlkynsorð formlega frá kvenkynsorðum með *-ar* eða *-ir* í nefnifalli fleirtölu. Þrátt fyrir þennan algenga mun á karlkyns- og kvenkynsorðum sýnir beyging fornvesturnorræna karlkynsnafnorðsins *fótr* að formleg aðgreining nefnifalls og þolfalls fleirtölu var ekki forsenda þess að orð gæti verið karlkyns. Engu að síður braut form fleirtölu myndarinnar *fætr* í bága við víxl milli flestra samsvarandi karlkynsmynda og minnir um leið á fornvesturnorræna kvenkyns fleirtölu mynd eins og *rætr*. Enn fremur jukust líkindi milli afkomenda eyjanorræna (íslenskra og færeyskra) karlkyns fleirtölu mynd eins og *fætr* og fjölda kvenkynsorða enn meir eftir samfall fleirtöluendinganna *-r* og *-ur*, sbr. færeysku myndirnar *fótur*, *rötur* og *sögur*.

Á leiðinni til færeysks nútímamáls voru víxlin $[XV_1r]_{\text{nf.ft.}} \sim [XV_1]_{\text{pf.ft.}}$ jöfnuð út þannig að karlkynsmyndir sem höfðu *-a* eða *-i* féllu (langoftast) saman við nefnifallsmyndina með *-ar* eða *-ir*,¹⁸ sbr. færeysku fleirtölu myndirnar *hestar*, *grannar*, *gestir* í bæði nefnifalli og þolfalli. Eftir lýsingu Hammershaimbs¹⁹ á beygingu færeyskra karlkynsorða að dæma var samfallsferlinu að öllum líkindum lokið um eða upp úr 1900.²⁰ Eftir samfallið er dreifitíðni endinganna *-ar*, *-ir/-ur* helsta vísbending um kyn nefnifalls-/þolfallsmynda í fleirtölu.

Af ofansögðu má nú draga ályktanirnar í (4).

- (4) a. Fleirtöluendingin *-ar* hefur háa dreifitíðni meðal karlkynsorða í færeysku.
b. Dreifitíðni fleirtöluendingarinnar *-ir/-ur* er hæst meðal kvenkynsorða.

¹⁸ Sums staðar í Færeyjum hefur endingin *-ar* úr mynd nefnifalls fleirtölu fallið saman við eldri *-a* í þolfallsmynd sama orðs, t.d. hjá nafnorðinu *trolari* ‘togari’, sem hefur fleirtölu myndina *trolara*. Enn fremur finnast dæmi um slíkar *r*-lausar myndir á netinu, t.d. *Ein er úr Honduras og restin eru danskara*. Sjá nánar um þetta hjá Hinriki Hafsteinssyni, *Eigarar, njótarar og járar: Athugun á innri formgerð gerandnafnorða með viðskeytinu -ar*, Óbirt BA-ritgerð við Háskóla Íslands, 2018. Sjá einnig Höskuld Þráinsson o.fl., *Faroese*, bls. 352–3; Eivind Weyhe, „Nokur orð um bendingarmun í feroyskum bygdamálum“, *Málting* 1, 1991, bls. 16–22 og Eivind Weyhe, „Bendingarmunur í feroyskum málförum“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 18, 1996, bls. 71–118, hér bls. 88.

¹⁹ Venceslaus Ulricus Hammershaimb, *Færösk Anthologi* I–II, Kaupmannahöfn, 1891.

²⁰ Sjá Eivind Weyhe, „Bendingarmunur í feroyskum málförum“, bls. 71–118.

- c. Fleirtöluendingin *-ir/-ur* kemur þó fyrir hjá hlutfallslega litlum hóp færeyskra karl- kynsorða, en endingin *-ar* er enn sjaldgæfari í fleirtölu myndum kvenkynsorða.
- d. Eftir að víxlum af taginu [XV₁]_{nf.ft.} ~ [XV₁]_{pf.ft.} var útrýmt í færeysku varð dreifitíðni endinga helsta vísbending um málfræðilegt kyn viðkomandi mynda.

Í næsta kafla verður skýrt frá því hvernig geymslu orðmynda í minni er háttað auk afleiðinganna sem geymsla hefur fyrir málþróun í ljósi mismikilla tengsla færeyskra fleirtöluendinga við karlkyn og kvenkyn.

3. Geymsla orðmynda í minni

Í þessum kafla verður gerð grein fyrir þáttum sem gæða beygingarendingar fyrirsegjanleika m.t.t. beitingar víxla. Að auki verður varpað ljósi á hugrænar forsendur fyrir ólíkri virkni víxlamynstra. Í 3.1 eru færð rök gegn kennisetningum tvívinnslulíkansins, sem leggur fyrirsegjanleika og virkni að jöfnu. Í 3.2 er sýnt fram á að virkni helst í hendur við tíðni.

3.1 Um misfyrirsegjanleg víxlamynstur

Lengi ríkti sú hugmynd að geymslupláss í minni fyrir mannlegt mál væri verulega takmarkað. Í öfgakenndustu mynd þessarar afstöðu var gert ráð fyrir að eins lítið væri geymt og komist var upp með samkvæmt kennisetningum viðkomandi kenningar til þess að spara minninu álag.²¹ Mildari afstöðu til geymslu er til dæmis að finna hjá Chomsky og Halle,²² sem viðurkenna að sumar „óreglulegar“ myndir séu geymdar,²³ þótt helst eigi að geta leitt sem flestar orðmyndir af einni mynd hvers beygingardæmis til þess að geta alhæft um afleiðsluferlin sem liggja

²¹ Sjá t.d. McKay, sem kemst að þeirri niðurstöðu að jafnvel „óreglulegar“ þátíðarmyndir, þ.e. þátíðarmyndir þeirra sagna sem haga sér ólíkt flestum öðrum sögum í beygingu, séu leiddar hver af einni geymslumynd viðkomandi sagnar. Donald C. McKay, „On the retrieval and lexical structure of verbs“, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 15, 1976, bls. 169–182.

²² Noam Chomsky og Morris Halle, *The Sound Pattern of English*, 1968, New York: Harper and Row.

²³ Stundum er notað lýsingarorðið „reglulegur“ (e. *regular*) um fyrirsegjanlega beygingu, en „óreglulegur“ (e. *irregular*) um beygingu sem er minna fyrirsegjanleg. Eins og Herce (2019) bendir á með vísun til íslenskra dæma getur túlkun orðsins í málfræðilegu samhengi verið vandmeðfarið, enda getur (ó)reglulegt merkt (ó)alengt, (ó)virkt, (ó)víðskeytt (e. (non-)concatenative), (ó)fyrirsegjanlegt, (ekki) geymt í minni/orðasafni. Þar sem öll hugtökin sem falla undir merkingu orðsins „(ó)reglulegur“ hafa nákvæmari skírskotun er notkun orðsins fyrir vikið óljós og því varla hæf í vísindalegum tilgangi. Sjá Borja Herce, „Deconstructing (ir)regularity“, *Studies in Language* 43, 1/2019, bls. 44–91.

málkunnáttunni til grundvallar. Þótt yfirborðsmyndir, þ.e. þær orðmyndir sem koma fyrir í mállegum samskiptum, séu álitnar leiddar af geymslumynd þarf sú fyrrnefnda ekki að samsvara þeirri síðarnefndu í formi. Talsmenn þessarar nálgunar telja að ferlið sem leiði orðmyndir málsins upp á yfirborðið sé fólgið í beitingu **táknrænna reglna** (e. *symbolic rules*)²⁴ á geymslumyndina (sjá hér á eftir) og hefur slík nálgun þess vegna verið kölluð **ferlamálfræði** (e. *transformational grammar*).

Áberandi í skrifum ferlamálfræðinga er tvískipting hvað framleiðsluaðferðir snertir: beygingarmyndir „óreglulegra“ orða séu allar geymdar í þeim aðgreinda hluta minnisins sem á að hýsa orðmyndir málsins, þ.e. í svokölluðu **orðasafni** (e. *lexicon*). Aftur á móti séu „reglulegar“ myndir leiddar af einni og sömu geymslumynd hvers orðs, sem er þá kölluð **orðasafnsmynd** (e. *lexical form*). Þar sem gert er ráð fyrir tveimur ólíkum framleiðsluaðferðum hefur kenningin verið uppefnud **tvíúrvinnsla** (e. *dual-processing model, dual-mechanism model*).²⁵ Eins og gildir um ferlamálfræði almennt er lítið svo á að geymslupláss fyrir mannlegt mál í minni sé verulega takmarkað. Slíkt viðhorf er til dæmis ljóst af lýsingu Eiríks Rögnvaldssonar²⁶ á hlutverki **orðasafnsreglna** (e. *lexical rules*), sem hafi það hlutverk „eingöngu að minnka álagið á minnið; koma í veg fyrir að geyma þurfi sömu upplýsingarnar á mörgum stöðum, við mörg orð í orðasafninu.“ Úr þessu má lesa að geymsla orðmynda kosti minnið álag.²⁷

Orðasafnsreglur má flokka annars vegar sem **beygingarreglur**, þ.e. reglur sem bæta við réttum beygingarendingum, og hins vegar sem **hljóðbeygingarreglur**, sem breyta hljóðum til samræmis við beygingarfræðilegt umhverfi. Til að lýsa ferlinu sem á að leiða „reglulegar“ beygingarmyndir af geymslumynd er í (5) sýnt ferlið sem gera mætti ráð fyrir að leiði þágufallsmyndina í fleirtölu, *börnum*, af orðasafnsmynd íslenska nafnorðsins *barn*, þ.e. #barn# (sjá hér á eftir um form orðasafnsmyndarinnar).

²⁴ Sjá t.d. Stephen R. Anderson, „On the formal description of inflection“, *CLS* 13, 1977, bls. 15–44.

²⁵ Sjá t.d. Paul Kiparsky, „From cyclic phonology to lexical phonology“, *The Structure of Phonological Representations*, ritstj. Harry van der Hulst og Norval Smith, Dordrecht: Foris, 1982, bls. 130–175. Einnig Steven Pinker og Michael T. Ullman, „The past and future of the past tense“, *Trends in Cognitive Sciences* 6, 11/2002, bls. 456–463.

²⁶ Eiríkur Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku, hi.is~eiríkur*, 2013, sótt 14. janúar 2022 af <https://notendur.hi.is/eiríkur/hoi.pdf>.

²⁷ Sjá svipað viðhorf hjá Roman Jakobson, „Some questions of meaning“, *On language: Roman Jakobson*, ritstj. Linda R. Waugh, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990, hér bls. 321.

(5)	Orðasafnsmynd	#barn#		
	Beygingarregla	#barn#	→	#barn-um#
	Hljóðkerfisregla ²⁸	#barn-um#	→	/börnum/

Í (6) er síðan sýnt hvernig talsmenn tvíúrvinnslu sjá fyrir sér afleiðslu fleirtölu-myndarinnar í nefnifalli og þolfalli, þ.e. *börn*, af sömu orðasafnsmynd.

(6)	Orðasafnsmynd	#barn#		
	Beygingarregla	#barn#	→	#barn-Ø# ²⁹
	Hljóðbeygingarregla	#barn-Ø#	→	/börn/

Í (5) og (6) sést að samkvæmt tvíúrvinnslu dugir ein og sama mynd nafnorðs til að leiða út allar aðrar myndir þess, þ.e. hún gegnir hlutverki orðasafnsmyndar, þar eð orðið beygist samkvæmt „sjálfgefnu“ mynstri. Orðasafnsmyndin í báðum dæmum samsvarar nefnifallsmynd eintölunnar, *barn*, enda eru sterk hvorugkyns-orð í íslensku talin lúta sjálfgefnu mynstri því beygingin er afar fyrirsegjanleg ef miðað er við mynd nefnifalls eintölu og fyrirfram er vitað um kyn orðsins.

Eiríkur Rögnvaldsson hefur fært rök fyrir því að karlkyns fleirtölumyndir með endingunni *-ar* í íslensku séu einmitt leiddar af orðasafnsmynd sem samsvari

²⁸ Um táknin sem eru notuð og röðun reglna, sjá Guðrúnu Kvaran, *Íslensk tunga II: Orð*, Reykjavík: Almenna bókafélagið, 2005, bls. 194–195. Eins og Guðrún bendir á eru *beygingarreglur* taldar verka á undan *hljóðkerfisreglum*, annars væri ekki hægt að fá *ö* af *a* við virka hljóðkerfisreglu nema búið væri að skapa umhverfi fyrir hana, þ.e. sbr. endinguna *-ur*, sem sumir telja valda *u*-hljóðvarpi í nútímaíslensku, eins og t.d. Eiríkur Rögnvaldsson, „*u*-hljóðvarp og önnur *a~ö* víxl í nútímaíslensku“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 3, 1981, 25–58; Höskuldur Þráinsson, „Um dauðans óvissan tíma. *U*-hljóðvarp lífs og liðið“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 33, 2011, bls. 85–107.

²⁹ Hér er nauðsynlegt að komi fram í afleiðsluferlinu að viðkomandi mynd fær svokallaða núll-endingu, þ.e. *-Ø*, enda sé það þetta formlega einkenni sem skilyrðir breytinguna *a > ö* við beygingu sterkra hvorugkynsorða. Um þetta, sjá t.d. Eiríkur Rögnvaldsson, „*U*-hljóðvarp og önnur *a~ö* víxl í nútímaíslensku“, bls. 51. Enn og aftur er reglum raðað til að láta afleiðsluna ganga upp enda væri engin skilyrðing fyrir breytingu eintölumyndarinnar *barn* í fleirtölumyndina *börn* nema beygingarreglunni væri beitt á undan hljóðbeygingarreglunni. Sjá þó Jón Símon Markússon, *Edli u-hljóðvarpsvíxla í íslenskrí málsögu*, MA-ritgerð við Háskóla Íslands, 2012 og Jón Símon Markússon, „Samband veiklunar og hljóðanvæðingar: Vitnisburður *u*-hljóðvarpsvíxla í frum- og vesturnorrænni málsögu“, *Bók Jógvan: Heiðursrit til Jógvan í Lon Jacobsen á 60 ára degnum*, ritstj. Zakaris S. Hansen, Anfinnur Johansen, Hjalmar P. Petersen & Lena Reinert, Tórshavn: Føroya fróðskaparfelag, 2017, bls. 263–276. Í seinna verkinu eru færð rök fyrir því að *u*-hljóðvarpsvíxlin sem varðveitast í íslensku hafi haft beygingarlega skilyrðingu síðan á frumnorrenum tíma.

nefnifalli eintölu.³⁰ Rök Eiríks fyrir sinni afstöðu eru þau að karlkyns fleirtölu-myndir sem enda á *-ar* séu fyrirsegjanlegri, þ.e. sjálfgefnari en þær með fleirtölu-endingunni *-ir* eða *-ur*, byggist spá um formið á mynd nefnifalls eintölu. Þannig mætti gera ráð fyrir að beygingarvíxl milli eintölu og fleirtölu eins og *hestur* ~ *hestar* og *granni* ~ *grannar* séu ekki geymdar í orðasafni, heldur aðeins orðasafnsmyndirnar #hestr# og #granni#. ³¹ Aðrar myndir orðanna, þ. á m. fleirtölu-myndirnar *hestar* og *grannar*, séu þá leiddar út með táknrænum reglum. Beyging íslenskra karlkynsorða með *-ir* eða *-ur* í nefnifalli fleirtölu sé aftur á móti ekki jafnfyrirsegjanleg eða sjálfgefin og beyging karlkynsorða með endingunni *-ar* ef miðað er við mynd nefnifalls eintölu. Af þessum sökum séu karlkyns fleirtölu-myndir á borð við *gestir* og *fetur* ekki leiddar af orðasafnsmynd, heldur geymdar í minni og valdi því auka álagi.³²

Í (7) er sýnd beyging íslensku karlkynsorðanna *hestur*, *granni*, *gestur*, *völlur*, *fótur* og *maður*.

(7)	et.	nf.	<i>hestur</i>	<i>granni</i>	<i>gestur</i>	<i>völlur</i>	<i>fótur</i>	<i>maður</i>
		þf.	<i>hest</i>	<i>granna</i>	<i>gest</i>	<i>völl</i>	<i>fót</i>	<i>mann</i>
		þgf.	<i>hesti</i>	<i>granna</i>	<i>gesti</i>	<i>velli</i>	<i>fæti</i>	<i>manni</i>
		ef.	<i>hests</i>	<i>granna</i>	<i>gests</i>	<i>vallar</i>	<i>fótar</i>	<i>manns</i>
	ft.	nf.	<i>hestar</i>	<i>grannar</i>	<i>gestir</i>	<i>vellir</i>	<i>fetur</i>	<i>menn</i>
		þf.	<i>hesta</i>	<i>granna</i>	<i>gesti</i>	<i>velli</i>	<i>fetur</i>	<i>menn</i>
		þgf.	<i>hestum</i>	<i>grönnum</i>	<i>gestum</i>	<i>völlum</i>	<i>fötum</i>	<i>mönnum</i>
		ef.	<i>hesta</i>	<i>granna</i>	<i>gesta</i>	<i>valla</i>	<i>fóta</i>	<i>manna</i>

Samkvæmt tíúrvinnslu mætti þá vænta að málnotanda nægði að kunna nefnifallsmyndir eintölnnar til að rétt yrði spáð fyrir um allar aðrar myndir nafnorðanna *hestur* og *granni*. Aftur á móti þyrfti að leggja t.d. bæði nefnifallsmynd eintölnnar, *gestur*, og nefnifalls- eða þolfallsmyndir fleirtölnnar, þ.e. *gestir* eða *gesti*, á minnið, enda ætti beiting táknrænna reglna á orðasafnsmyndina #gestr# að leiða út rangar yfirborðsmyndir í fleirtölu, þ.e. */gestar/ í nefnifalli fleirtölu og */gesta/ í þolfalli fleirtölu. Enn fremur er beyging nafnorðanna *maður* og *fótur* afar ófyrirsegjanleg miðað við mynd nefnifalls eintölu og aðrar myndir, enda eru þau einu karlkynsorð íslenskunnar sem beygjast hvort eftir sínu einstaka mynstri.

³⁰ Eiríkur Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 137, 162.

³¹ Um endinguna #-r# í orðasafnsmyndum sterkra karlkynsorða með *-ur* í nefnifalli eintölu, sjá Eirík Rögnvaldsson, „U-hljóðvarp og önnur *a~ö* víxl í nútímaíslensku“, bls. 36–37 og Eirík Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 158, 160.

³² Sjá Eirík Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 162.

Færa má þó rök fyrir því að íslensku nafnorðin *hestur*, *granni*, *gestur* og *völlur* beygist að öllu jöfnu með afar „reglulegum“, þ.e. fyrirsegjanlegum, hætti þrátt fyrir að fylgja sínu beygingarmynstri hvert. Til dæmis er eini munurinn á beygingu nafnorðanna *hestur* og *gestur* sá að fyrrnefnda orðið sýnir víxlin *-ar* ~ *-a* milli nefnifalls og þolfalls fleirtölu en hið síðarnefnda víxlin *-ir* ~ *-i*. Sami munur er á beygingu nafnorðanna *hestur* og *völlur*, auk þess að hið síðarnefnda fær *-ar* í eignarfalli eintölu og sýnir fjölskrúðug sérhljóðavíxl milli *ö*, *e* og *a* í stofni. Bæði *hestur* og *gestur* hafa *-s* í eignarfalli eintölu og sömu stofnmynd út í gegn. Þótt nafnorðið *völlur* sýni stofnsérhljóðavíxl má staðhæfa að beyging þess sé ekki síður fyrirsegjanleg en beyging orðanna *hestur* og *gestur*, hafi málnotandinn tileinkað sér *ö*~*e*~*a*-víxlin eins og þeim er beitt á lítinn hóp tiltölulega algengra karlkynsorða, eins og t.d. *völlur*, *köttur* og *hördur* (sjá töflu 2).

Beygingarmyndir	<i>völlur</i>	<i>köttur</i>	<i>Hördur</i>
nf./þf.et., þgf.ft.	<i>völl-</i>	<i>kött-</i>	<i>Hövrð-</i>
þgf.et., nf./þf.ft.	<i>vell-</i>	<i>kett-</i>	<i>Herð-</i>
ef.et., ef.ft.	<i>vall-</i>	<i>katt-</i>	<i>Harð-</i>

Tafla 2: Hliðstæð sérhljóðavíxl í samsvarandi myndum (raðir) karlkynsorða (dálkar) með stofnsérhljóðinu *ö* og endingunni *-ur* í nefnifalli eintölu.

Enn fremur mætti staðhæfa að íslensk karlkynsorð sem hafa endinguna *-ur* í nefnifalli eintölu og stofnsérhljóðið *ö* í sömu mynd fái gjarnan endingarnar *-ar* í eignarfalli eintölu, *-ir* í nefnifalli fleirtölu og *-i* í þolfalli fleirtölu, sbr. nefnifall eintölu: *völlur*, *köttur*, *Hördur*; eignarfall eintölu: *vallar*, *kattar*, *Harðar*; nefnifall fleirtölu: *vellir*, *kettir*, (?)*Herðir*; og þolfall fleirtölu: *velli*, *ketti*, (?)*Herði*.³³

Til samanburðar virðist afar ófyrirsegjanlegt hvaða fleirtöluendingar á að velja á grundvelli íslensku eintölumyndanna í nefnifalli *hestur*, *prestur*, *gestur* og *frestur*, sem eru afar líkar að hljóðfræðilegri byggingu. Þannig sýna nafnorðin *hestur* og *prestur* víxlin á milli nefnifalls og þolfalls fleirtölu á eftirfarandi hátt: *hestar* ~ *hesta* og *prestar* ~ *presta*. Hjá nafnorðunum *gestur* og *frestur* er samsvarandi víxlum svo háttáð: *gestir* ~ *gesti* og *frestir* ~ *fresti*. Einnig er munur á beygingu *hundur* og *fundur*: *hundar* ~ *hunda*, en *fundir* ~ *fundir*. Þar að auki hefur *hundur* myndina *hunds* í eignarfalli eintölu, en *fundur* hefur *fundar*. Nafnorðið *gestur* fær *-s* í eignarfalli eintölu (eins og *hundur*) og *-ir* í nefnifalli fleirtölu (eins og *fundur*). Með öðrum orðum verður málnotandinn að öllu jöfnu að vita hvaða eignarfalls-

³³ Undantekning er íslenska karlkynsorðið *höldur*, sem hefur eignarfallsmyndina *hölds* í eintölu, nefnifall fleirtölu *höldar*, og þolfall fleirtölu *hölda*.

og fleirtöluendingar viðkomandi orð fá.³⁴ Aftur á móti eru eignarfallsmyndin í eintölu, *vallar*, nefnifallsmyndin í fleirtölu, *vellir*, og þolfall fleirtölu *velli* langtum fyrirsegjanlegri liggja *völlur*, þ.e. mynd nefnifalls eintölu, til grundvallar. Þessu til stuðnings skal nefnt að tökuorðið *þökkur*, sbr. e. *puck*, getur sýnt sama víxlamynstur og *völlur* eða beygst eins og *hestur*. Beyging nafnorðsins *þökkur* sýnir því að virkni er ekki háð kennisetningum tvíúrvinnslu enda væri þá ekki við því að búast að orðið tæki upp — þó ekki væri nema stundum — stofnsérhljóðavíxl og endingar aðrar en *-ar* og *-a* í nefnifalli og þolfalli fleirtölu.

Hvað varðar helstu einkennin sem greina að beygingu íslensku nafnorðanna *hestur* annars vegar og *gestur* og *völlur* hins vegar, þ.e. *-ar*, þf.ft. *-a* og nf.ft. *-ir*, þf.ft. *-i*, ber að viðurkenna að viðkomandi víxl eru fullkomlega reglubundin hjá karlkynsorðum, hverju af sínum flokki. Með öðrum orðum koma víxl af taginu ***ar* ~ *-i* og ***ir* ~ *-a* ekki fyrir milli nefnifalls og þolfalls fleirtölu í beygingu íslenskra nafnorða. Því virðist sem umræddar myndir séu fyrirsegjanlegri hvor á grundvelli annarrar heldur en hvor um sig er á grundvelli nf.et. *-ur*. Þetta bendir til að ólík víxlamynstur geti verið misjafnlega fyrirsegjanleg eftir því hvaða beygingarmyndir eiga í hlut. Í næsta undirkafla verður velt vöngum yfir því hvort tíðni ólíkra víxlamynstra stuðli bæði að fyrirsegjanleika þeirra og mismikilli virkni.

3.2 Tengsl fyrirsegjanleika og tíðni

Með hliðsjón af því sem í 3.1 segir um misfyrirsegjanleg beygingarvíxl er hér spurt hvort virkni ólíkra mynstra ákvarðist ekki einfaldlega af því hversu mörg orð þeim er beitt á, þ.e. **mynstur-tíðni** (e. *type frequency*) víxlanna. Eiríkur Rögnvaldsson³⁵ telur að tíðni sé einmitt „eitt það helsta sem börnin far[í] eftir í upphafi“ og að börn virðist „[s]mám saman ... tileinka sér fleiri og þrengri reglur, sem leiðbein[í] þeim við beygingu.“ Úr þessu má lesa að tíðni skipti minna máli fyrir málnotkun eftir því sem börn öðlast meiri færni í málinu, þó ekki sé ljóst hvernig vægi tíðninnar minnki með tímanum.³⁶

Þvert á þetta sjónarmið endurspeglar málnotkun fullorðinna áhrif tíðni á virkni beygingarmynstra eins og þeim er beitt við málnotkun. Þar að auki er ljóst

³⁴ Samkvæmt tvíúrvinnslu þarf málnotandi að vita að karlkynsorð fái *-ir* í nefnifalli fleirtölu og *-i* í þolfalli fleirtölu — eða aðrar endingar en *-ar* og *-a* — til að vita að viðkomandi myndir eigi að geyma í svokölluðu orðasafni. Rökréttur fylgifyskur þessa sjónarmiðs er því auðvitað að málnotandinn þarf að henda karlkyns fleirtölu myndum sem hafa *-ar* í nefnifalli og/eða *-a* í þolfalli úr minni, sé hann búinn að heyra þær (um þetta er rætt nánar í 3.2 og í 5. kafla).

³⁵ Eiríkur Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 138.

³⁶ Það er óþarfi að leita skýringar á því *hvers vegna* tíðni hætti að ráða ferlinu en ástæðan er væntanlega trú á verulega takmarkað geymslupláss í orðasafninu (sjá 3.1).

að þættirnir sem stuðla að málnotkun eru einnig þeir sem ákvarða stefnu málbreytinga.³⁷ Í þessu sambandi má taka sem dæmi beygingu ensku sagnanna *keep* ‘geyma, halda’, *mean* ‘meina, merkja’ og *sleep* ‘sofa’ annars vegar, en *creep* ‘læðast’, *leap* ‘stökkva’ og *weep* ‘harma, gráta’ hins vegar. Fyrirnefndi hópurinn hefur eingöngu sterkar þátíðarmyndir, þ.e. *kept*, *meant*, *slept*, en sá síðarnefndi hefur öðlast tvímyndirnar *creeped*, *leaped*, *wept* í þátíð eftir veikri beygingu til viðbótar við eldri *crept*, *lept* og *wept*. Þessi ólíka þróun bendir með tvennu móti til þess að tíðni hætti aldrei að skipta máli m.t.t. málnotkunar af eftirfarandi ástæðum.

Í fyrsta lagi bera nýjungarnar vitni um að algengustu og langvirkustu aðferðinni við þátíðarmyndun sé stundum beitt við beygingu sagnanna sem í hlut eiga en stundum ekki og að tíðni ráði ferðinni (sjá hér á eftir). Í öðru lagi, eins og Bybee³⁸ bendir á, eru börn ólíkleg til að nota umræddar sagnir yfirleitt. Með öðrum orðum má telja enskumælandi börn gjarnari á að nota sagnorðið *sneak* í stað *creep*, *jump* í stað *leap* og *cry* í stað *weep*. Þetta á að vísu einnig við um málfullorðinna, sem þó eru líklegri en börn til að átta sig á blæbrigðamuninum sem felst í hverju sagnapari. Því hlýtur áhrifa tíðni á stefnu málbreytinga enn að gæta í máli fullorðinna og hætta þar með aldrei að skipta máli fyrir málnotkun.

Í ljósi þess má því spyrja hvers vegna ensku sagnorðin *keep*, *mean* og *sleep* hafa ekki einnig öðlast veikar þátíðarmyndir. Hér dugir ekki svar sem leggur fyrirsegjanleika og virkni að jöfnu eins og gert er í tvíúrvinnslu. Með öðrum orðum: Sé t.d. veika þátíðarmyndin *creeped* fyrirjáanlegri mynd en *crept*, miðað við nútíðarstofninn *creep-*, mætti búast við að nútíðarstofninn *sleep-* leiddi af sér þátíðarmyndina **sleeped* — að minnsta kosti stundum — á sömu forsendum. Að sama skapi eiga allar nútíðarmyndir umræddra sagna að vera jafnómakaðar, þ.e. merkingarfræðilega „hlutlausari“, „einfaldari“ eða „eðlilegri“, gagnvart þátíðarmyndum þeirra.³⁹ Forsendur fyrir beitingu sömu þátíðarreglu ætti þar með

³⁷ Um þetta sjá t.d. Ewa Dąbrowska, „The later development of an early-emerging system: the curious case of the Polish genitive“, *Linguistics* 46, 3/2008, bls. 629–650; Joan Bybee, *Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015; Jón Símon Markússon, „Accounting for different rates of gender reanalysis among Icelandic masculine forms in plural *-ur*“, *Nordic Journal of Linguistics*, 2022 (<https://doi.org/10.1017/S0332586522000166>); Jón Símon Markússon, „Tvær blækur labba inn á bar: On limited productivity as graded membership of an Icelandic microclass“, *NOWELE* 75, 2/2022, bls. 194–222; Jón Símon Markússon, „Um áhrif tíðni á stefnu útjöfnunar“, bls. 53–86.

³⁸ Joan Bybee, *Language Change*, bls. 95.

³⁹ Nútíð er almennt talin „ómörkuð“ gagnvart þátíð. Sjá t.d. Joseph Greenberg, *Language universals: with special reference to feature hierarchies*, The Hague: Mouton, 1996. Talsmenn tvíúrvinnslu leggja fyrirsegjanleikann sem felst í ákveðinni mynd og svokallaða „(ó)markaða stöðu“ þeirra að jöfnu fyrir það mesta. Þeir gera því væntanlega ráð fyrir að nútíðarmyndir lærist á undan þátíðarmyndum og þ.a.l. að þátíðarmyndir sagna er beygjast eftir „sjálfgefnu

að vera fyrir hendi í öllum tilvikum — sér í lagi fyrst hreyft var við beygingu sumra sagnanna á annað borð.

Ljóst er af framanskráðum dæmum að vísun til mörkunar dugir ekki til að alhæfa um forsendur fyrir virkni í ljósi undantekninga. En athuga mætti þó hvort ólík **staktíðni** (e. *token frequency*), þ.e. hversu oft orð eða orðmynd kemur fyrir í töluðu máli og/eða textasöfnum, ráði ferðinni. Hér er tíðni álitin betri mælikvarði en mörkun því tíðni er hægt að mæla. Aftur á móti er mörkun afar óhlutbundið hugtak og skilgreiningin á því háð afstöðu ólíku beygingargildanna hverju til annars í viðkomandi málkerfi. Af þessari ástæðu hættir vísun í mörkun til að leiða röksemdafærslu í hring.⁴⁰

Þegar staktíðni sagnanna *creep*, *leap* og *weep* er athuguð kemur í ljós að hún er almennt lág.⁴¹ Frá sjónarhóli málnotkunar ákvarðar staktíðni **rótfestu** (e. *entrenchment*) málfræðilegs fyrirbæris, þ.e. hve vel eða illa hugræn birtingarmynd þess hefur búið um sig í minniinu: Því oftar sem orðmynd er notuð, því rótfastari er hún.⁴² Því má telja þátíðarmyndirnar *crept*, *lept* og *wept* ekki sérlega rótfastar miðað við tvímyndir þeirra, þ.e. *kept*, *meant* og *slept*. Aftur á móti eru síðarnefndu myndirnar mjög algengar í ensku og því líklegt að rótfesta þeirra tryggi þeim hlutfallslega háan **minnisstyrk** (e. *lexical strength*).⁴³ Beygingarmynd sem hefur háan minnisstyrk er auðsóttari úr minni en beygingarmynd sem hefur lágan minnisstyrk.

Enn fremur eru orð sem fylgja „óreglulegu“, þ.e. sjaldgæfara, beygingarmynstri líklegri til að halda sérvisku í beygingu eftir því sem þau koma oftar fyrir. Beygist sjaldgæft orð eftir óalgengu beygingarmynstri er orðið aftur á móti líklegt til að láta undan þrýstingi frá algengara mynstri því sjaldgæfum myndum sem

---

mynstri“ séu leiddar af nútíðarmynd, t.d. nafnháttarmyndinni, með táknrænum reglum. Sjá t.d. Eirík Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 187.

⁴⁰ Sjá eftirfarandi verk fyrir umræðu um rökbrestir sem geta fylgt mismunandi greiningum er hafa hugmyndir um mörkun að leiðarljósi: Martin Haspelmath, „Against Markedness (and what to replace it with)“, *Language* 42, 2006, bls. 25–70; Jón Simon Markússon, „Um áhrif tíðni á stefnu útjöfnunar“; Helen Sims-Williams, „Token frequency as a determinant of morphological change“, *Journal of Linguistics* 58, 2022, bls. 571–607.

⁴¹ Sjá Joan Bybee, *Language Change*, bls. 96.

⁴² Joan Bybee, *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*, Amsterdam: John Benjamins, 1985, bls. 117; Joan Bybee, *Language Change*, bls. 96.

⁴³ Sjá Ronald Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites* (1. bindi), Stanford CA: Stanford University Press, 1987, bls. 59; Hans-Jörg Schmid, 2017, „A Framework for Understanding Linguistic Entrenchment and Its Psychological Foundations“, *Entrenchment and the Psychology of Language Learning: How we reorganise and adapt linguistic knowledge*, ritsjt. Hans-Jörg Schmid, Washington, DC: American Psychological Association, bls. 227–44, hér bls. 9.

sveigðar eru að óalgengum beygingarvígslum hættir einfaldlega til að gleymast.⁴⁴ Dæmin úr ensku sýna því glögglega að áhrifa tíðni gætir einnig í máli fullorðinna og ráða hvaða mynstri sé beitt og hvenær.

Í ljósi þess sem segir hér að framan er dregið í efa að fyrirsegjanleiki og þar með beiting táknaðna reglna sem miðast eingöngu við form svokallaðrar orðasafnsmyndar — hver sem á að skilgreina form hennar — sé forsenda fyrir beygingarlegri virkni (sjá 3.1). Frekar er lítið svo á að fyrirsegjanleiki sé háður vísun til tíðni, rótfestu og minnisstyrks. Þannig búa íslensku endingarnar *-ur* og *-i* í nefnifalli eintölu yfir miklu **vísigildi** (e. *cue validity*) fyrir karlkynsbeygingu og því einnig fyrir víxlunum *-ar* ~ *-a* milli nefnifalls og þolfalls fleirtölu, frekar en *-ir* og *-i*,⁴⁵ af því að mynstur tíðni fyrrnefndu víxlanna er langtum hærri. Auk þess tengja málnotendur íslensku endinguna *-ar* fremur en *-ir* í nefnifalli fleirtölu við beygingu karlkynsorða vegna ólíkrar dreifitíðni endinganna milli kynja. Enn fremur er vísigildi endingarinnar *-ar* fyrir víxlum við *-a* í þolfalli fleirtölu (og öfugt) alveg nógu hátt til að umræddum víxlum verði beitt án milligöngu nefnifalls eintölu (sjá 3.1).

Á sömu forsendum benda færeysku endingarnar *-ur* og *-i* í nefnifalli eintölu til málfraðilegs karlkyns og hafa því hátt vísigildi fyrir víxlum við fleirtölu mynd með endingunni *-ar*,⁴⁶ sem einnig má líta á sem sjálfgefna endingu færeyskra karlkynsnafnorða á grundvelli tíðni.⁴⁷ Því mætti búast við að karlkynsgreininum *-nir* frekar en kvenkynsgreininum *-nar* yrði bætt við *ar*-fleirtölu mynd, stæði málnotandi frammi fyrir óvissu um málfraðilegt kyn viðkomandi orðmyndar. Þannig kæmu niðurstöður greiningar sem miðaði við mörkun og niðurstöður annarrar greiningar með tíðni að leiðarljósi í sama stað niður þegar gera ætti grein fyrir tilurð karlkynsmynda í nefnifalli fleirtölu eins og *fjadrarnir*, *herðarnir*, *akslarnir* o.fl. af kvenkynsorðunum *fjóður*, *herði*, *öksl* o.fl. Með öðrum orðum: Í fyrsta lagi er endingin *-ar* ómörkuð fleirtöluending færeyskra karlkynsorða í nefnifalli og því eðlilegast að lítið sé á slíkar myndir sem karlkyns. Í öðru lagi er sama endingin einnig algengasta fleirtöluending karlkynsorða í nefnifalli og því eðlilegast að

⁴⁴ Joan Bybee, *Language Change*, bls. 102.

⁴⁵ Hér styðst ég við eftirfarandi skilgreiningu: „The cue validity of feature *f* with respect to category *C* is the probability of *C* given *f*, i.e. $p(C | f)$.“ Eftir John R. Taylor, *The Mental Corpus*, Oxford: Oxford University Press, 2012, bls. 187.

⁴⁶ Ég hef eftir Eivind Weyhe (pers. uppl.) að færeysku orðin *royður* ‘reyður (hvalur)’ og *vættur* ‘vættur’ séu oft notuð í karlkyni. Um beygingu íslenskra kvenkynsmynda með endingunni *-ur* í eintölu, sem stundum eru einnig umtálkaðar sem karlkynsmyndir, sjá Guðrúnu Þórhallsdóttur, „Ylgr, heiðr, brúðr: Saga *r*-endingar nefnifalls eintölu kvenkynsorða“, *Íslensk málsaga og textafræði*, ritstj. Úlfar Bragason, Reykjavík: Stofnun Sigurðar Nordals, bls. 41–56.

⁴⁷ Sjá Hjalmar P. Petersen, *Gender Assignment in Modern Faroese*, bls. 209.

málnotendur tengi hana við málfræðilegt karlkyn á grundvelli dreifitíðni hennar. Hví ætti þá að taka seinni nálgunina fram yfir þá fyrri?

Í ljósi þess sem segir hér að framan ber að viðurkenna að til þess að koma sér upp kerfi táknrænna reglna *hlýtur* málnotandi fyrst að hafa á einhverjum tímapunkti tileinkað sér upplýsingar um tíðni, sem t.d. Eiríkur Rögnvaldsson gerir einmitt ráð fyrir, eins og áður segir. Annars væru málnotendum engir vegir færir um að tengja mismikla virkni víxlamynstra við mynsturstíðni þeirra en eins og dæmi sem tilfærð voru hér framar sýna er oft glögglegt samband milli tíðni og virkni. Á hinn bóginn er forsenda fyrir beitingu táknrænna reglna sú að upplýsingum um tíðni fyrirsegjanlegra mynstra verði — jafnvel tiltölulega snemma á lífsleiðinni — eytt úr minni til að spara því álag. Þó virðist ekkert benda til þess að slíkt viðhorf endurspegli raunveruleikann enda er alkunnugt að reynsla af því sem er algengara verður þeim mun rótfastari í minni.^{48, 49}

Þannig stuðlar ríkulegt minni fyrir mannlegt mál að alhæfingu óháð sviði en málnotkun miðar meðal annars við það innihald minnisins er lýtur að málinu. Þær málfræðilegu einingar — orð, orðmyndir, víxlamynstur, merkingar, reynsla

⁴⁸ Sjá Joan Bybee, *Language, Usage and Cognition*, bls. 15.

⁴⁹ Charles Yang hefur varpað fram tilgátu sem felst í **þolmarkaskilyrði** (e. *tolerance principle*), þar sem gert er ráð fyrir að aðeins há mynsturstíðni stuðli að virkni, en áhrifum annarra þátta eins og staktíðni, hljóðfræðilegra einkenna orðmynda og merkingar er hafnað. Sjá t.d. Charles Yang, *The Price of Linguistic Productivity*, Cambridge, MA: MIT Press, 2016. Síðan staðfestir Yang afstöðu sína: Charles Yang, „A User’s Defense of the Tolerance Principle: Reply to Enger (2022)“, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 145, 4/2023, bls. 563-579. Ástæðan fyrir þessu atferli Yangs er væntanlega sú að með því að taka mið af staktíðni þyrfti um leið að gera ráð fyrir geymslu upplýsinga þar að lútandi í minni og þá fyrir hverja staka beygingarmynd allra orða. Eins og gildir almennt um generatífa málfræði gerir Yang ráð fyrir að málnotendur styðjist við táknrænar reglur við að beita „reglulegum“ beygingarmynstrum. Séu upplýsingar um einstaktíðni stakra mynda geymdar í minni þá opnast dyrnar fyrir geymslu stakra beygingarmynda, þ.e. ríkulegt minni fyrir mannlegt mál, og því óþarfi að styðjast við táknrænar reglur (sjá 3.2). Þótt það gefi auga leið að mynsturstíðni er lykilatriði í virkni (sjá hér að framan) hefur t.d. Jóhanna Barðdal sýnt fram á að staktíðni getur einnig verið áhrifaþáttur. Sjá Jóhanna Barðdal, *Productivity*, 89–96. Þar að auki er hægt að benda á dæmi um að víxlamynstur sem hafa lága mynsturstíðni geta einnig sýnt takmarkaða virkni þegar orðin sem fylgja þeim eru hljóðfræðilega lík, þ.e. mynda svokallað **orðagengi** (e. *lexical gang*). Um þetta, sjá t.d. Jón Símon Markússon, „Accounting for different rates of gender reanalysis“; Jón Símon Markússon, „Tvær blækur labba inn á bar“ og Jón Símon Markússon, „Um áhrif tíðni á stefnu útjöfnunar“; einnig Katrín Axelsdóttir, „Beyging og merking orðsins hjalt“, *Orð og tunga* 17, 2015, bls. 95–114. Þar með standa fræðilegar forsendur þolmarkaskilyrðis Yangs og falla með vimumburði eiginlegrar málþróunar. Sjá ítarlega gagnrýni á þolmarkaskilyrði Yangs hjá Hans-Olav Enger, „Type frequency is not the only factor that determines productivity, so the Tolerance Principle is not enough“, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 144, 2/2022, bls. 161–187.

af málnotkun í samhengi, kímni o.fl. — sem hafa rótfest í minni eru mistiltækar úr minni eins og annað innihald þess eftir því hversu vel reynslan hefur búið um sig þar. En þegar kemur að því að beita málfræðilegum upplýsingum í nýju samhengi reiða málnotendur sig á skemu af ýmsum gerðum (sjá 2. kafla), en skemu alhæfa um upplýsingar er lúta að t.d. dreifitíðni, mynsturstíðni, staktíðni, viðeigandi samhengi o.fl., og stuðla því að hliðstæðuútvíkkun.⁵⁰ Á grundvelli þess sem hér og í 3.1 segir þykir fræðileg nálgun sem gerir málnotkun og reynslu af henni hærra undir höfði hentugri til greiningar á stefnu málbreytinga en nálgun sem lítur framhjá slíkum þáttum. Þess vegna verður kennisetningum tvívinnslu hafnað, en málnotkunarnálgun höfð að leiðarljósi í eftirfarandi köflum.

4. Útvíkkun lágtíðnimynsturs í færeysku

Hér verður gerð grein fyrir afar takmarkaðri virkni færeysks beygingarflokks sem eingöngu inniheldur kvenkynsnafnorð og hefur lága mynsturstíðni. Tilgangur þessa kafla er tvíþættur. Í fyrsta lagi verða færð rök fyrir því að þótt umræddur beygingarflokkur hafi sýnt (þó mjög lítil) virkni geti hann varla talist fulltrúi „sjálfgefins“ mynsturs enda einskorðast virknin við útvíkkun til einnar beygingarmyndar færeyska karlkynsorðsins *fötur*, þ.e. fleirtölumyndarinnar *fötur*, sbr. kvenkynsnýjungina *föturnar* í nefnifalli og þolfalli fleirtölu, sem kemur fyrir ásamt samsvarandi karlkynsmyndinni, *fötunir*. Með öðrum orðum er virkni ekki annað hvort/eðafyrirbæri, heldur eru ólík beygingarmynstur misvirk eftir því hversu mörg ný orð flokkur nær að laða að sér á hljóðfræðilegum og/eða merkingarfræðilegum grundvelli.⁵¹ Í öðru lagi er fleirtölumyndin *fötur* ekki fyrirsegjanleg út frá nefnifallsmyndinni í eintölu, þ.e. *fötur*, og því hljóta báðar myndir að vera geymdar í minni.

Að auki er talið hægt að rekja umtúlkun á kyni karlkynsmyndarinnar *fötur* og tilurð kvenkynsmyndarinnar *föturnar* til tengsla fleirtöluendingarinnar *-ur* við beygingu kvenkynsnafnorða, auk áhrifa formlega hliðstæðs víxlamynsturs sem einkennir beygingu örfárra færeyskra kvenkynsorða með *-ur* í fleirtölu. Með öðrum orðum er gert ráð fyrir að kvenkynsmyndin *föturnar* í nefnifalli/þolfalli fleirtölu verði til við hliðstæðuútvíkkun viðkomandi víxlamynsturs. Við umræðufni þessa kafla verður síðan stuðst í fimmta og sjötta kafla, þar sem sýnt verður fram á að „sjálfgefni“ víxlamynstur eru útvíkuð á sömu forsendum og víxl sem varla geta talist fulltrúar sjálfgefins mynsturs.

⁵⁰ Sjá Joan Bybee, *Phonology and Language Use*, Cambridge: Cambridge University Press, bls. 28; Eleanor Rosch, „Cognitive representations of semantic categories“, *Journal of Experimental Psychology: General* 104, 1975, bls.192–233; John R. Taylor, *Linguistic Categorization*, Oxford: Oxford University Press, 2003, bls. 69.

⁵¹ T.d. Jóhanna Barðdal, *Productivity*, bls. 1.

Víxlamynstrinu sem hefur haft áhrif á fleirtölumyndir færeyska karlkyns-nafnorðsins *fótur* fylgir kvenkyns **örflokkur** (e. *microclass*, í merkingu Dresslers),⁵² er inniheldur nafnorð á borð við *bók*, *bót*, *glóð* og *rót* o.fl. en fleirtölumyndir þeirra eru *bokur*, *botur*, *glóður*, *rotur* o.fl.; með greini: *bokurnar*, *boturnar*, *glóðurnar*, *roturnar*, sbr. systraskemað $[X\theta T]_{\text{et.}} \sim [X\theta Tur]_{\text{nf./pf.ft.}} \sim [X\theta Turnar]_{\text{nf./pf.ft.mgr.}}$.^{53, 54} Hér skal athugað að umrædd víxl eru fyrirsegjanleg út frá mynd nefnifalls eintölu vegna dreifitíðni formlegra einkenna þeirra milli kynja: endingarlaus stofn af gerðinni $X\theta T$ bendir því til kvenkyns. Hvað varðar afleiðslu beygingarmynda í færeysku samkvæmt kennisetningum tvíúrvinnslu skal minnt á að sjálfgefin mynstur í íslensku á að vera hægt að leiða af nefnifalli eintölu (sjá 3.1). Nefnifallið hefur svipaða stöðu í færeysku m.t.t. setningarfræðilegs hlutverks og tíðni, auk þess sem eintala er almennt talin ómörkuð gagnvart fleirtölu.⁵⁵ Petersen⁵⁶ telur nefnifall einmitt vera hið sjálfgefna fall í færeysku og því mætti frá sjónarhóli tvíúrvinnslu líta á mynd nefnifalls eintölu sem fulltrúa orðasafnsmyndar hjá færeyskum nafnorðum. Þrátt fyrir þetta er ólíklegt að menn telji örflokkinn sem hér er til skoðunar vera fulltrúa sjálfgefins mynsturs í ljósi takmarkaðrar virkni víxlanna.⁵⁷

Ólíkt vísigildinu sem kvenkynsmyndir á borð við *bók*, *bót*, *glóð* og *rót* hafa fyrir málfraeðilegu kvenkyni er færeyska fleirtölumyndin *fótur* aftur á móti afar ófyrirsegjanleg út frá mynd nefnifalls eintölu, þ.e. *fótur*, bæði frá sjónarhóli málnotkunar og tvíúrvinnslu. Beyging nafnorðsins *fótur* er sýnd í (8) við hlið beygingardæma færeysku karlkynsorðanna *fuglur* ‘fugl’, *granni* og *gestur*.

⁵² Wolfgang U. Dressler, „Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology“, *Italian Journal of Linguistics* 15, 2003, bls. 31-62.

⁵³ Hér alhæfir [...T...]_{nf./pf.ft.} um samhljóðin *k*, *ð* og *t*, sbr. t.d. *bók*, *glóð* og *rót*, sem ásamt víxlunum $-gT$ ~ $-gT$ -ur(*nar*) milli eintölu og fleirtölu eru merki umrædds örflokks.

⁵⁴ Auðvitað mætti velja fyrir sér hvort vísun til dreifitíðni fleirtöluendingarinnar *-ur* meðal færeyskra kvenkynsorða dugi ein og sér til að skýra umtúlkun fleirtölumyndarinnar *fótur* sem karlkyns. Hins vegar gefa áhrif kvenkynsörflokksins á ferlið auga leið í ljósi þess að kvenkynsmyndin *fóturnar* hefur hliðarmyndina *fótrinar*, eins og gildir um samsvarandi myndir kvenkynsorða sem höfðu *-r* (> *-ur*) í fleirtölu og sýna *i*-hljóðvarpsvíxl milli eintölu og fleirtölu, sbr. *bók* ~ *bokur* ~ *bokurnar*, *hond* ‘hönd’ ~ *hendur* ~ *hendurnar*, *song* ‘sæng’ ~ *sengur* ~ *sengrinar*. Mikilvægt í þessu sambandi er að orð utan þessa litla kvenkynshóps sýna ekki þessa þróun og því borðleggjandi að líkindi milli t.d. fleirtölumynda eins og *bokur*, *rotur* og *fótur* hafa laðað síðastnefndu myndina inn í örflokkinn og valda því að hún sé stundum túlkud og beygd sem kvenkynsmynd.

⁵⁵ Joseph Greenberg, *Language universals*.

⁵⁶ Hjalmar P. Petersen, *Gender Assignment in Modern Faroese*, bls. 89.

⁵⁷ Samkvæmt þolmarkaskilyrði Yangs ættu örflokkar ekki að sýna nokkra virkni enda á hún að vera skilyrt af hárrí mynstrustíðni (sjá nmgr. 49).

(8)	et. nf.	<i>fuglur</i>	<i>granni</i>	<i>gestur</i>	<i>fotur</i>
	þf.	<i>fugl</i>	<i>granna</i>	<i>gest</i>	<i>fót</i>
	þgf.	<i>fugli</i>	<i>granna</i>	<i>gesti</i>	<i>fóti</i>
	ft. nf./þf.	<i>fuglar</i>	<i>grannar</i>	<i>gestir</i>	<i>fotur</i>
	þgf.	<i>fuglum</i>	<i>gronnum/grannum</i>	<i>gestum</i>	<i>fótum</i>

Eins og segir í 3.2 er það frá sjónarhóli málnotkunar há mynsturstíðni víxla eins og *fuglur* ~ *fuglar*, *granni* ~ *grannar* sem gera karlkynsorð á *-ur* eða *-i* í nefnifalli eintölu líklegri til að fá endinguna *-ar*, frekar en *-ir/-ur*, í nefnifalli/þolfalli fleirtölu. Enn fremur reynist þetta raunin burtséð frá hljóðfræðilegri gerð viðkomandi orða enda geta stofnar karlkynsorða með eintöluendingunni *-ur* eða *-i* í nefnifalli verið afar ólíkir. Af þessum sökum er því einmitt ólíklegt að fleirtölumyndin *fotur* og kvenkynsmyndin með greini, *fotur*nar, séu leiddar af eintölumyndinni *fotur*, en endingin *-ur* í nefnifalli eintölu hefur hátt vísigildi fyrir fleirtölu mynd á *-ar* í færeysku, á sömu forsendum og í íslensku (sjá 3.1). En hverjar eru þá hugrænar forsendur fyrir tilurð kvenkynsmyndarinnar *fotur*nar?

Ætla má að umrædd mynd sé afleiðing beins samburðar á fleirtölu myndunum *fotur*, *bokur*, *batur*, *gløður*, *rotur* o.fl., enda eru þær hljóðfræðilega mjög líkar að frátöldum samhljóðunum í framstöðu. Hvatann að samburðinum má þá telja **forms- og hlutverkssamsvaranir** (e. *form-function correspondences*) milli mynda á grundvelli sameiginlegu rununnar *-otur* sem táknar *kvenkyn* og *nefnifall/þolfall fleirtölu*.⁵⁸ Færa má síðan rök fyrir því að samsvaranirnar stuðli að **vörpun** (e. *projection*) *kvenkyns* frá t.d. *bokur*, *batur*, *gløður* og *rotur* til *fotur*.⁵⁹ Rökrétt forsenda slíkrar aðgerðar væri að viðkomandi samsvaranir byggðust á fyrri reynslu við málnotkun sem geymdist í minni í skematískri mynd, þ.e. $[X\emptyset Tur]_{nf./þf.ft.}$, enda má líklegast alhæfa skema á grundvelli forms- og hlutverkssamsvarana milli aðeins tveggja eininga.⁶⁰

Vörpun stuðlar svo að umtúlkun á fleirtölu myndinni *fotur* sem kvenkynsmynd. Síðan miðar málnotandinn við vísigildi fleirtöluendingarinnar *-ur* og útvíkkar víxl á borð við *bokur* ~ *bokurnar*, *rotur* ~ *roturnar* til viðkomandi mynda nafnorðsins *fotur* við hliðstæðuútvíkkun, sbr. víxlin *fotur* ~ (kvenkynsnýjungin) *fotur*nar samkvæmt systraskemanu $[X\emptyset Tur]_{nf./þf.ft.}$ ~ $[X\emptyset Turnar]_{nf./þf.ft.mgr.}$. Jafnan í (9) lýsir ferlinu.⁶¹

⁵⁸ Sjá Jón Símon Markússon, „Tvær blækur labba inn á bar“.

⁵⁹ Um vörpun, sjá t.d. Dedre Gentner og Christian Hoyos, „Analogy and Abstraction“, *Topics in Cognitive Science* 9, 2017, bls. 672–675.

⁶⁰ Joan Bybee, *Language, Usage, Cognition*, bls. 64.

⁶¹ Líkt og hjá Jóni Símoni Markússyni, „Accounting for different rates of gender reanalysis“

(9)	$[X\theta T\omega]_{\text{nf./pf.ft.}}$	~	$[X\theta T\omega r\alpha r]_{\text{nf./pf.ft.mgr.}}$
	ft. <i>rotur</i>	~	ft.mgr. <i>roturnar</i>
	ft. <i>fötur</i>	~	ft.mgr. X; X = <i>föturnar</i>

Þó að einnig megi gera ráð fyrir geymslu eintölu myndarinnar *fötur* í minni gefur jafnan til kynna að sú mynd komi hvergi við sögu afleiðsluferlisins, en þar með má varla telja virkniina stafa af beitingu sjálfgefins mynsturs í anda tvíúrvinnslu. Væntanlega heyrast þó engar mótraddir í því sambandi.

5. Hliðstæðuútvíkkun „sjálfgefina“ beygingarvíxla

Í þessum kafla verður gerð grein fyrir tilurð karlkynsmynda af færeyskum kvenkynsorðum með *ar*-fleirtölu í ljósi almennra hugrænna ferla. Eins og segir í 1. kafla hafa kvenkynsnafnorð eins og *fjóður*, *herði*, *öksl* o.fl. fleirtölu myndirnar *fjadrar*, *herðar*, *akslar*, sem oftast fá kvenkynsmyndina af greininum, þ.e. *-nar*, sbr. *fjadrarnar*, *herðarnar*, *akslarnar*. En til viðbótar koma karlkynsmyndirnar *fjadrarnir*, *herðarnir*, *akslarnir* einnig fyrir, þ.e. myndir sem sýna karlkynsgreininn *-nir* í nefnifalli fleirtölu (sjá töflu 1). Eins og segir í 3.2 mætti frá sjónarhóli tvíúrvinnslu telja fleirtöluendinguna *-ar* fulltrúa sjálfgefins beygingarmynsturs sem leiða megi af mynd nefnifalls eintölu á *-ur* eða *-i*, sbr. víxl milli eintölu mynda á borð við *fughur*, *granni*, fleirtölu myndanna *fuglar*, *grannar* og myndanna *fuglarnir*, *grannarnir*, með karlkynsgreininum. Samkvæmt málnotkunarnálgun er öll virkni aftur á móti háð almennum hugrænum forsendum og tekur mið af fyrri reynslu við málið sem geymd er í minni. Þannig eru karlkynsnýjungarnar með greininum *-nir* taldar leiddar beint af fleirtölu myndunum með endingunni *-ar* — hliðstætt afleiðslu kvenkynsmyndarinnar *föturnar* af fleirtölu myndinni *fötur* (sjá 4. kafla).

Eigi seinni afstaðan við rök að styðjast má líta svo á að sjálfar kvenkynsmyndirnar með *ar*-fleirtölu hafi fyrst verið umtölkaðar sem karlkyns vegna hárrar dreifitíðni viðkomandi endingar meðal karlkynsnafnorða í færeysku. Þessu til stuðnings verður karlkynsnýjungunum *akslarnir* og *varrarnir* nú gefinn sérstakur gaumur, enda bendir form eintölu myndanna *öksl* og *vörr* ótvírætt til kvenkyns (sjá hér á eftir). Hér er lítið svo á að umtálkun kvenkyns *ar*-fleirtölu myndanna eigi rætur að rekja til vörpunar *karlkyns* beint frá skemanu $[X\alpha r]_{\text{nf./pf.ft.}}$ sem alhæfir um dreifitíðni endingarinnar milli kynja og þar með um að hún er hæst meðal karl-

---

og Jóni Simoni Markússyni, „Tvær blækur labba inn á bar“, er viðkomandi systraskema haft með í (9) til að tákna alhæfinguna sem útvíkkun víxlanna byggir á. Að auki eru fleirtölu myndirnar *rotur* og *roturnar* hafðar með sem vísun til þess að skemun alhæfa um beygingarmyndir sem fyrir eru í málinu.

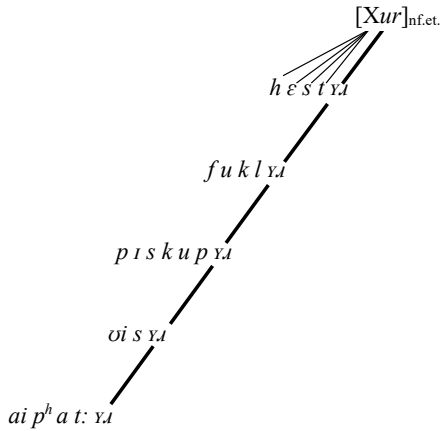
kynsmynda, t.d. *fuglar*, *grannar*. Sama skemað er gætt vísigildi fyrir víxlum við mynd á karlkynsgreininum *-nir* í nefnifalli fleirtölu, sbr. skemað [*Xarnir*]_{nff.mgr.} sem alhæfir um karlkynsmyndir eins og *fuglamir*, *grannarnir*. Útvíkkun víxlanna er talin til merkis um að reynslu af notkun mynda með fleirtöluendingunni *-ar* hafi *ekki* verið hent úr minni eftir að „sjálfgefið“ mynstur hefur verið lært (sjá umræðu í 3.2). Í ljósi þess telst óþarfi að líta svo á að viðkomandi víxlamynstur sé leitt með táknrænum reglum af einni orðasafnsmynd hvers orðs sem fær *ar*-fleirtölu, þ.e. í anda tvíúrvinnslu.

Til að sýna að virkni karlkyns *ar*-fleirtöluvíxlanna er háð hliðstæðuútvíkkun verður hér stuðst við **tengslanetslíkan** (e. *network model*), sem helst er kennt við Joan Bybee.⁶² Líkanið lýsir með myndrænum hætti **verðandi** (e. *emergent*) hlutverki aðgreindra orðhluta á grundvelli þess að sami orðhluti komi fyrir í fjölda samsvarandi orðmynda. Því oftast sem segð eða runa tjáir sömu merkingu eða sama málfræðilegt hlutverk í ólíkum orðmyndum, þeim mun auðveldara reynist málnotendum að tengja viðkomandi merkingu eða hlutverk við tiltekið form. Tengslanet samanstanda af **víddum** (e. *dimensions*) samsvarandi orðmynda sem tengjast hver annarri línun milli **beinna samsvarana** (e. *one-to-one correspondences*) en tengslin tjá þannig líkurnar á að orðmynd verði flokkuð með myndunum sem þegar skipa viðkomandi tengslanet (sjá hér að neðan).

Hér verður einblínt á færeysk karlkynsorð með *-ur* í nefnifalli eintölu og *ar*-fleirtölu ásamt mögulegum áhrifum þeirra á beygingu kvenkynsorða með *ar*-endingu í fleirtölu, sér í lagi nafnorðanna *oksl* og *vørr*, sbr. fleirtölumyndirnar *akslar* og *varrar*. Eins mætti þó skipta karlkynsorðum með *ur*-eintölu út fyrir karlkynsorð með endingunni *-i*, eins og t.d. *granni*, án þess að það skekkti eftirfarandi greiningu. Þannig skipa víddina í (10) karlkynsmyndir sem stemma við skemað [*Xur*]_{nf.et.}. Víddin gerir grein fyrir eðli beinna samsvarana milli nefnifallsmynda í eintölu, *hestur*, *fughur*, *biskupur* ‘biskup’, *ísur* ‘is’ og *iPaddur*, en samsvaranirnar hvíla á formi og hlutverki endingarinnar *-ur*, annars eru orðin óskyld hvað varðar merkingu þeirra (sjá hér fyrir neðan um ólíka þykkt lína).

⁶² T.d. Joan Bybee, *Morphology*; Joan Bybee, *Phonology*; Joan Bybee, *Language, Usage, Cognition*, bls. 22–23.

(10)

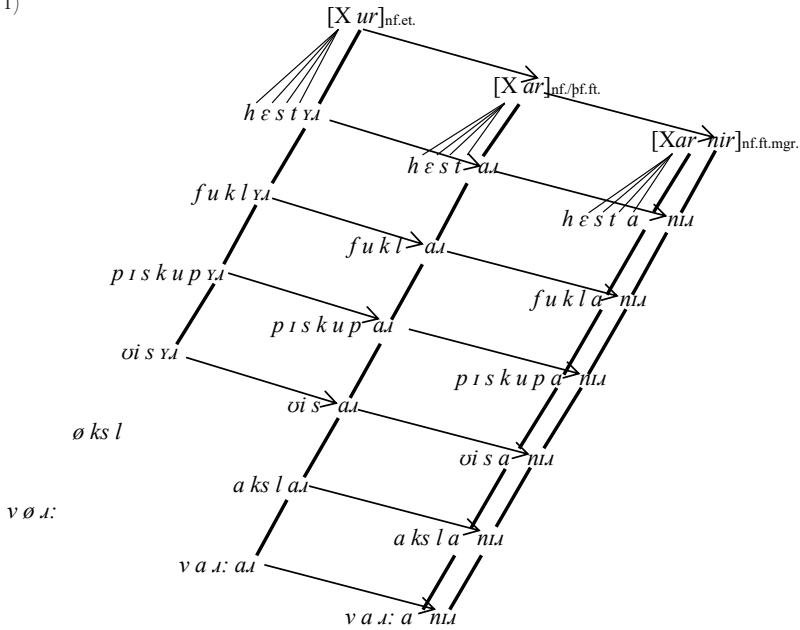

Í (10) merkja þykkar línur forms- og hlutverkssamsvaranir, en þynnri línur tengja handahófskennt sameiginlegt hljóðfræðilegt efni. Með öðrum orðum gefa línurnar milli [X...] og stofnsins *hest-* til kynna að skemað [Xur]_{nf.et.} er afar **opið** (e. *schematic*), þ.e. ‘X’ táknar stofnmynd af nánast hvaða hljóðfræðilegri byggingu sem er og getur því auðveldlega laðað nýjar myndir í flokkinn enda gerir það þá kröfu eingöngu að hlutverkið *nefnifall eintölu* sé táknað með endingunni *-ur*. Þannig dugir endingin ein til að tökuorðin *biskupur* og *iPaddur* séu flokkuð með erfðaorðum eins og *hestur*, *fuglur*, *ísur* o.s.frv. Með hliðsjón af (10) mætti vænta að tækist að finna dæmi um útvíkkun systraskemans [Xar]_{nf./pf.ft.} ~ [Xarnir]_{nf.ft.mgr.} án milligöngu nefnifalls eintölu — vitaskuld hjá orðum sem beygjast í báðum tölum — væru þá komin góð rök gegn tvíurvinnslu. Enn fremur þyrfti þá sennilega að gera ráð fyrir áhrifum samsvarandi mynda með *-ar* í fleirtölu og vísigildi þeirra fyrir víxlum við ákveðna mynd á karlkynsgreininum *-nir* í nefnifalli fleirtölu. Slíkur vitnisburður rynni um leið stoðum undir tilgátuna um ríkulegt minni fyrir mannlegt mál (sjá 3.1. og 3.2).

Eitt og sér gerir form kvenkynsmynda með *ar*-fleirtölu málfræðingum erfitt um vik að skera úr um hvort þær hafi orðið fyrir umtúlkun sem karlkynsmyndir. Aftur á móti gildir annað þegar karlkynsgreinirinn *-nir* í nefnifalli fleirtölu er fyrir hendi, sérstaklega þegar ákvæðisorð með viðkomandi myndum eru höfð í karlkyni (sjá 1. kafla). Í (11) má sjá sýnishorn af tengslaneti fyrir færeysk karlkynsorð með *-ar* í fleirtölu sem lúta að systraskemanu [Xur]_{nf.et.} ~ [Xar]_{nf./pf.ft.} ~ [Xarnir]_{nf.ft.mgr.} auk samsvarandi mynda kvenkynsnafnorðanna *øksl* og *vörr*.⁶³

⁶³ Þótt fyrra *r*-ið í t.d. *hestarnir* sé skrifað í slíkum orðmyndum er [r]-ið sem bókstafurinn á

(11)

Tengslanetið í (11) lýsir vísigildi eintöluendingarinnar *-ur* fyrir víxlum af taginu $[Xur]_{nf.et.} \sim [Xar]_{nf./pf.ft.}$, auk vísigildis *ar*-fleirtölu myndar fyrir víxlunum $[Xar]_{nf./pf.ft.} \sim [Xarnir]_{nf.ft.mgr.}$. Þar er vísigildi táknað með örvum milli viðkomandi mynda. Með öðrum orðum hefur nefnifallsendingin *-ur* í eintölu hátt vísigildi fyrir víxlum við bæði *ar*-fleirtölu mynd og mynd með karlkynsgreininum *-nir* í nefnifalli fleirtölu. Aftur á móti sýnir ör milli t.d. fleirtölu myndanna *akslar* og *akslarnir* að þegar eintöluendinguna *-ur* vantar dugir eitt vísigildi *ar*-fleirtölu myndar fyrir víxlum af taginu $[Xar]_{nf./pf.ft.} \sim [Xarnir]_{nf.ft.mgr.}$. Hér skal bent á að allir færeyskir afkomendur einkvæðra karlkyns *a*-stofna úr fornvesturnorrænu hafa tekið upp *-ur* í nefnifalli eintölu, sbr. fornvesturnorrænu orðin *fugl*, *íss*, sem urðu *fuglur*, *ísur* í færeysku.⁶⁴ Þess vegna hanga eintölu myndirnar *øksl* og *vørr* eins og í lausu lofti í (11), en vænta mætti þess að yrðu umræddar myndir fyrir umtúlkun sem karlkyns yrðu þær **økslur* og **vørrur* (í merkingunni ‘vör’), eins og farið var með tökuorðin *biskupur* og *iPaddur*.⁶⁵

að tákna ekki borið fram á undan myndum af greininum sem hefjast á *n*-i, t.d. *-nir* eða *-nar*. Þess vegna er t.d. orðmyndin *hestarnir* hljóðritað [hestanɪ] í (11).

⁶⁴ Sjá Höskuld Þráinsson o.fl., *Faroese*, bls. 397.

⁶⁵ Þótt víxl milli *vørrur* í nefnifalli eintölu og *vørrir* í nefnifalli/þolfalli fleirtölu séu til þá tilheyra þau beygingardæmi karlkynsnafnorðsins *vørrur* ‘gusl, skvamp’.

Hins vegar stemma eintölumyndirnar *øksl* og *vørr* fullkomlega við skemað $[(X)\emptyset Y]_{\text{et}}$, þar sem $[(X)\dots]$ og $[\dots Y]$ standa hvort um sig fyrir hvaða samhljóð eða samhljóðarunu sem er, sbr. eintölumyndir kvenkynsorðanna *søk* ‘sök’ og *tjörn* ‘tjörn’. Skemað $[(X)\emptyset Y]_{\text{et}}$ hefur hátt vísigildi fyrir víxlum við skemað $[(X)aY\ddot{u}r]_{\text{nf./pf.it}}$, en dreifitíðni systraskemans $[(X)\emptyset Y]_{\text{et}} \sim [(X)aY\ddot{u}r]_{\text{nf./pf.it}}$ er bundin við beygingu kvenkynsorða, sbr. *søk* ~ *sakir*, *tjörn* ~ *tjarnir* o.fl. Fyrir þessu má færa þau rök að færeyska nafnorðið *björn*, sem kemur af karlkynsorðinu *björn* í fornvesturnorrænu, sbr. eldri fleirtölumyndirnar *björnir* og *björnirnir*, er alfarið kvenkyns í færeysku, sbr. *björn* ~ *bjarnir(nar)*, eins og *tjörn* ~ *tjarnirnar*. Í ljósi þess er ólíklegt að karlkynsnýjungarnar *akslarnir* og *varrarnir* séu leiddar af eintölumyndunum *øksl* og *vørr*, sem eru ótvírætt kvenkyns að forminu til.

Þess í stað bendir (11) til að karlkynsnýjungarnar *akslarnir* og *varrarnir* séu tilkomnar vegna umtúlkunar á kvenkyns *ar*-fleirtölumyndum sem karlkyns vegna tengslanna við t.d. *fuglar*, *hestar* o.fl. Því má líta svo á að karlkyns *ar*-fleirtölumyndir og skemað sem alhæfir um þær hafi búið um sig í minni ásamt upplýsingum um tengsl viðkomandi endingar við málfræðilegt karlkyn. Án aðgangs að slíkum upplýsingum í minni ættu myndir með *-ar* í fleirtölu annars að skorta vísigildi fyrir víxlum á borð við *fuglar* ~ *fuglarnir*, *grannar* ~ *grannarnir* og stuðla því ekki að víxlunum *fjadrar* ~ *fjadrarnir*, *herðar* ~ *herðarnir*, *akslar* ~ *akslarnir* o.fl.

Í ljósi þess sem segir hér að framan má draga þá ályktun að hinum „sjálfgefnu“ karlkyns *ar*-fleirtöluvíxlum sé hægt að beita og þau útvíkkuð án milli-göngu orðasafnsmyndar sem samsvari nefnifalli eintölu. Með því að ríkulegt minni fyrir mannlegt mál sé tekið inn í reikninginn má svo skýra ólíka virkni *ar*-fleirtöluvíxlanna og mynstursins sem stuðlar að fleirtöluvíxlunum *fotur* ~ (kvenkyn) *foturnar* með vísun til mynsturstíðni og þess hve opin skemun sem alhæfa um víxlin eru. Með öðrum orðum: fyrrnefnda mynstrið hefur háa mynsturstíðni og er því mjög rótfast í minni, auk þess að hafa allt að því opið skema m.t.t. stofngerðar. Þess vegna er auðvelt að kalla mynstrið fram til notkunar á grundvelli minnisstyrks og bera myndir af hvaða stofngerð sem er saman við skemu þess. Aftur á móti hefur síðarnefnda mynstrið lága mynsturstíðni, skema þess er ekki mjög opið og því takmarkað hve margar nýjar myndir það getur laðað að sér.

6. Um möguleg áhrif staktíðni og karlkyns *ar*-fleirtöluorða

Í 5. kafla voru færð rök fyrir því að útvíkkun hinna „sjálfgefnu“ færeysku karlkyns *ar*-fleirtöluvíxla fari fram á sömu hugrænum forsendum og verða fyrir tilurð víxla milli karlkyns fleirtölumyndarinnar *fotur* og kvenkynsmyndarinnar með greini, *foturnar*, þ.e. að útvíkkunin eigi sér stað í gegnum hliðstæðuútvíkkun (sjá

4. kafli). Í þessum kafli verður viðraður sá möguleiki að tilurð víxla milli fleirtölumyndanna *varrar* og *akslar* annars vegar og karlkynsmyndanna *varrarnir* og *akslarnir* í nefnifalli fleirtölu hins vegar eigi sér fyrirmynd í beygingu færeyskra fleirtöluorða á borð við *feðgar* ‘feðgar’ og *þengar* ‘peningar’, þ.e. karlkynsorða sem ekki eru til í eintölu. Fræðilegar forsendur fyrir þessari afstöðu væru helst tvær.

Í fyrsta lagi mætti hugsa sér á grundvelli merkingarinnar að fleirtölumyndir færeysku kvenkynsnafnorðanna *oksl* og *vorr* væru algengari en eintalan, e.t.v. í ljósi þess að orð sem vísa til pars eða fleiri staka ættu til að koma oftar fyrir í fleirtölu en í eintölu.⁶⁶ Eins og segir í 3. kafli gerir t.d. Eiríkur Rögnvaldsson ráð fyrir að tíðni beygingarmynda skipti einmitt máli hjá börnum á máltökuskeiði m.t.t. tileinkunar málkerfisins og væntanlega þá einnig reglukerfisins sem veiti okkur innsýn í málkunnáttuna. Þannig gæti hugsast að hærri tíðni réði því að fleirtölumyndirnar *akslar* og *varrar* yrðu valdar orðasafnsmyndir við máltöku. Í öðru lagi væri hugsanlegt að sömu myndir hefðu öðlast stöðu orðasafnsmynda að fyrirmynd færeyskra karlkynsfleirtöluorða með endingunni *-ar*, eins og *feðgar* og *þengar*. Með öðrum orðum: það sé ekkert því til fyrirstöðu að fleirtölumyndir með *-ar* gegni stöðu orðasafnsmynda og því óþarfi að gera ávallt ráð fyrir milli-göngu nefnifalls eintölu.

Í ljósi þessara vangaveltna skal varpað fram spurningunni í (12) og reynt að svara henni í því sem á eftir fer.

- (12) Ef færeysku karlkyns fleirtöluorðin *feðgar* og *þengar* lifa í minni og leiða af sér myndirnar *feðgarnir* og *þengarnir* í nefnifalli fleirtölu, hvað er því til fyrirstöðu að allar karlkyns *ar*-fleirtölumyndir geti gegnt sama hlutverki án þess að þær séu ávallt leiddar fyrst af mynd nefnifalls eintölu?

Hvað tíðni og ákvörðun orðasafnsmynda snertir sýnir leit í rafræna textasafninu *Teldutoka textasavn Føroyamálsdeildarinnar (TTF)* að aðeins fleirtölumyndin *varrar* er algengari en eintölumyndin,⁶⁷ sbr. 208 dæmi gegn 73 um eintölumyndina *vorr*.⁶⁸

⁶⁶ Slíkt viðhorf einkennir hugmyndir um svokallaða **sérmörkun** (e. *local markedness*), þ.e. að fleirtölumyndir orða sem vísa til tveggja eða fleiri staka séu ómarkaðar gegn eintölumyndum þeirra; staðarfallsmýndir staðaheita séu ómarkaðar gegn öðrum myndum viðkomandi orða því eðlilegt sé að staðarheiti verði notuð í tengslum við dvöl á stað. Sjá t.d. Witold Mańczak, „Tendances générales des changements analogiques“, *Lingua* 7, 1958, bls. 298–325, 387–420. Einn mælikvarði sérmörkunar er að vísu hærri tíðni en Jón Símon Markússon færir rök gegn hugmyndum um (sér)mörkun og lítur frekar svo á að tíðni ólíkra mynda stafi af upplifun málnotenda af raunheimi. Því dugi skýringarmáttur tíðni einn sér en vísun til mörkunar sé ofaukið. Sjá Jón Símon Markússon, „Um áhrif tíðni á stefnu útjöfnunar“, bls. 58–59.

⁶⁷ Textasafnið er að finna hér: <http://www.teldni.fo/tekstasavn/index>.

⁶⁸ Um hliðarmyndina *varrir* í fleirtölu fannst aðeins eitt dæmi en ekkert um **varrirnar*.

Aftur á móti skilaði leit í sama textasafni 688 niðurstöðum fyrir eintölumyndina *øksl* en 49 fyrir fleirtölumyndina *akslar*.⁶⁹ Þessar upplýsingar eru teknar saman í töflu 3.

Uppflettimynd	Fjöldi dæma et.	Fjöldi dæma ft.
<i>øksl</i>	688	49
<i>vørr</i>	73	208

Tafla 3: Tíðni mynda eintölnnar (et.) og nefnifalls/þolfalls fleirtölu (ft.) (dálkar) af færeysku kvenkynsnafnorðunum *øksl* og *vørr* (raðir) samkvæmt *TTF*.

Þannig kemur eintölumyndin *vørr* 64,9% sjaldnar fyrir en fleirtölumynd sama orðs, þ.e. *vørrar*, en fleirtölumyndin *akslar* er 92,8% sjaldgæfari en eintölumyndin *øksl*. Því reynist ekki unnt að alhæfa um val á orðasafnsmyndum viðkomandi orða á grundvelli tíðni þegar aðeins önnur fleirtölumyndin, þ.e. *vørrar*, kemur oftast fyrir en eintalan. Enn fremur er vafasamt að draga mætti eintölumyndina *vørr* af orðasafnsmynd sem samsvaraði fleirtölumyndinni *vørrar* enda hefur fleirtöluendingin *-ar* háa dreifitíðni meðal karlkynsorða og er því ólíkleg til að geta af sér eintölumynd sem að forminu til er ótvírætt kvenkyns (sjá umræðu í 5. kafla). Í ljósi þess virðist vafasamt að svokölluð orðasafnsmynd kvenkynsnafnorðsins *vørr* samsvari fleirtölumynd þess, *vørrar*, enda er sú krafa gerð til orðasafnsmynda að út frá þeim megi leiða aðrar myndir viðkomandi orðs.⁷⁰

Hugsanlega væri hægt að leysa þennan vanda fyrir tvíúrvinnslu með því að líta svo á að fleirtölumyndin *vørrar* hefði öðlast **sjálfstæði** (e. *autonomy*) frá beygingardæminu. Bybee⁷¹ gerir einmitt ráð fyrir því að beygingarmynd sem hefur mjög háa tíðni geti orðið það rótföst að hún myndi **óháða heild** (e. *gestalt*) í minninu. Þá væri ekki einu sinni um það að ræða að eintölumyndin *vørr* og *vørrum/vørrum* í þágufalli fleirtölu yrðu leiddar af fleirtölumyndinni *vørrar*, enda tilheyrði síðastnefnda myndin þá ekki sama beygingardæmi og þær fyrrnefndu. En þó dygði þessi skýring lítið til að alhæfa um forsendur fyrir vali á orðasafnsmynd almennt, enda gengi vísun til sjálfstæðis ekki upp í tilfelli fleirtölumyndarinnar *akslar* þar sem eintalan, þ.e. *øksl*, er algengari.

Þó að ekki væri hægt að eigna fleirtölumyndunum bæði *akslar* og *vørrar* stöðu orðasafnsmynda á grundvelli tíðni mætti ef til vill gera það með samanburði á beygingu færeyskra karlkyns *ar*-fleirtöluorða eins og *feðgar* og *þengar*. Talsmenn

⁶⁹ Um fleirtölumyndina *akslir* fundust 33 dæmi.

⁷⁰ Eiríkur Rögnvaldsson, *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*, bls. 137.

⁷¹ Joan Bybee, *Language, Usage, Cognition*, bls. 44–45.

tvíurvinnslu litu væntanlega svo á að orðasafnsmyndir síðarnefndu orðanna tveggja samsvöruðu nefnifallsmyndunum *feðgar* og *þengar* og þannig teldu afleiðslu myndanna *feðgum* og *þengum* í þágufalli fleirtölu fordæmi fyrir útleiðslu beygingarmynda með beitingu táknrænna reglna þegar mynd nefnifalls eintölu vantaði. Þó skal bent á að reyndist hægt að leiða ákveðnu myndirnar *feðgarnir* og *þengarnir* í nefnifalli fleirtölu af óákveðnu myndunum *feðgar* og *þengar* þyrfti svo að færa rök gegn geymslu samsvarandi karlkyns *ar*-fleirtölumynda af orðum sem eru höfð í báðum tölum. Annars þyrfti að svara spurningunni í (12) þannig að allsendis án fyrirstöðu væri ávallt hægt að leiða karlkyns fleirtölumyndir á greininum *-nir* beint af karlkyns *ar*-fleirtölumyndum.

Slík afstaða væri óhjákvæmilega þeim galla háð að rökin fyrir henni færu í hring. Með öðrum orðum er trú á beitingu táknrænna reglna aðeins nauðsynleg ef geymslurými svokallaðs orðasafns er verulega takmarkað. Að sama skapi er það trú á takmarkað geymslurými í orðasafni sem réttlætir tilgátuna um beitingu táknrænna reglna. Um leið og hægt er að sýna fram á að önnur kennisetningin endurspeglar ekki raunveruleikann er hinni strax ofaukið. Því leysum við þessa rökbresti með því að líta út fyrir tvíurvinnslulíkanið og gera ráð fyrir ríkulegu minni fyrir mannlegt mál, sem fær stuðning frá málþróun af ýmsu tagi (sjá 3.1).

Eins og segir í 3.2 er ekkert sem bendir til þess að reynslu af málnotkun sé allt í einu hent úr minni við það að málnotandi komi sér upp kerfi táknrænna reglna. Með öðrum orðum: svo að meintar reglur dugi til að leiða karlkyns *ar*-fleirtölumyndir í færeysku, eins og t.d. *iPaddar* og *iPaddarnir*, af nefnifallsmynd eins og *iPaddur* þarf málnotandinn fyrst að hafa tileinkað sér víxl milli *ur*-eintölumynda, *ar*-fleirtölumynda og karlkynsgreinisins *-nir* í nefnifalli fleirtölu, sbr. *fuglur* ~ *fuglar* ~ *fuglarnir*, en einnig *þengar* ~ *þengarnir* o.fl. Hér er væntanlega óþarfi að nefna að líti menn svo á að karlkynsmyndir á borð við *iPaddarnir*, *fuglarnir*, *grannarnir*, þ.e. með greininum *-nir* í nefnifalli eintölu, séu leiddar beint af myndum með *-ar* í fleirtölu ber að gera ráð fyrir geymslu þeirra síðarnefndu og upplýsinga þar að lútandi í minni ásamt mynd nefnifalls eintölu í hverju tilviki (nema orðasafnsmyndin samsvaraði annarri mynd en nefnifalli eintölu hjá orðum sem beygjast í báðum tölum).

Með hliðsjón af því sem segir hér og í 5.1 er rökstutt svar við (12) talið eftirfarandi. Fleirtölumyndir með endingunni *-ar* eru geymdar í minni ásamt öllu því sem tilheyrir fyrri reynslu — bæði af málnotkun og því sem fellur utan málsins — þökk sé ríkulegu minni. Eigi þessi niðurstaða rétt á sér má ætla að karlkyns fleirtölumyndir á borð við *fuglar*, *grannar*, *iPaddar*, *feðgar* og *þengar* séu geymdar í minni enda á útvíkkun hliðstæðrar þekkingar sér ekki stað *nema* á grundvelli

samanburðar.⁷² Séu slíkar myndir geymdar í minni er ástæða til að draga í efa eina helstu kennisetningu tvíúrvinnslu: að beyging samkvæmt „sjálfgefnum“ mynstrum sé háð beitingu táknrænna reglna á orðasafnsmynd, sem er talin vera eina mynd viðkomandi orðs sem minnið hefur að geyma.

7. Lokaorð

Í því sem á undan fer var gerð grein fyrir tilurð færeyskra karlkynsmynda með greininum *-nir* í nefnifalli fleirtölu sem taldar eru leiddar af kvenkyns fleirtölu-myndum með endingunni *-ar*, sbr. víxlin *fføður, herði, øksl, vørr ~ fjaðrar, herðar, akslar, varrar ~ fjaðrarnir, herðarnir, akslarnir, varrarnir*. Til að leiða rannsóknina í rétta átt var í (2) varpað fram spurningunni sem nú er endurtekin í (13).

- (13) Hvort eiga karlkynsnýjungar eins og *fjaðrarnir, herðarnir, akslarnir* í nefnifalli fleirtölu upptök í:
- c. Beitingu táknrænna reglna á orðasafnsmynd eða ...
  - d. Hliðstæðuútvíkkun víxla milli karlkynsfleirtölu-mynda eins og *fuglar ~ fuglarnir*?

Til að leggja línurnar að svari var gerð grein fyrir ólíkri dreifitíðni færeysku fleirtöluendinganna *-ar, -ir* og *-ur* eftir kyni með hliðsjón af eyjanorrænni málsögu. Sýnt var fram á með vísun til eldri rannsókna, beygingarbreytinga og ólíkra beygingarmynstra sem beitt hefur verið á tökuorð að fleirtöluendingin *-ar* telst karlkynsmerki en endingin *-ir/-ur* í fleirtölu kvenkynsmerki.

Í 3. kafla var gert upp á milli tveggja fræðilegra nálgana á virkni beygingarmynstra. Önnur nálgunin gerir ráð fyrir mjög takmörkuðu geymslurými fyrir beygingarmyndir málsins í svokölluðu orðasafni og einkennist ferlið sem leiðir eina mynd af annarri því af tvíúrvinnslu. Hin nálgunin gerir ráð fyrir ríkulegu minni fyrir mannlegt mál og því er áhrifum tíðni á málnotkun og stefnu málbreytinga, auk hliðstæðuútvíkkunar víxla, gert hátt undir höfði (3.1). Í 3.2 voru rædd dæmi um málþróun sem sýndu greinileg áhrif tíðni. Færð voru rök að því að vísigildi endingar m.t.t. málfræðilegs kyns stafaði af dreifitíðni hennar milli kynja en upplýsingar um slíka áhrifaþætti eru því greinilega geymdar í minni — annars væri vart við að búast að málþróun endurspegladi áhrif þeirra. Í ljósi þess var ákveðið að styðjast við málnotkunarnálgun frekar en gera ráð fyrir tvíúrvinnslu.

Í 4. kafla var sýnt fram á hvernig nýjungin *føturnar* í nefnifalli/polfalli fleir-

⁷² Dedre Gentner og Arthur B. Markman, „Structure mapping in analogy and similarity“, *American Psychologist* 52, 1997, bls. 45–56.

tölu, sbr. kvenkynsgreininn *-nar*, er leidd af fleirtölu myndinni *fotur* við hliðstæðu-útvíkkun víxla á borð við *bokur* ~ *bokurnar*, *rotur* ~ *roturnar*. Færð voru rök fyrir því að forms- og hlutverkssamsvaranir milli fleirtölu myndarinnar *fotur* og skemans $[X\theta Tur]_{nf./pf.ft.}$ stuðluðu að umtúlkun þeirrar fyrrnefndu sem kvenkynsmynd og að ferlið gæddi síðan umrædda beygingarmynd vísigildi fyrir víxlum samkvæmt systraskemanu $[X\theta Tur]_{nf./pf.ft.} \sim [X\theta Turnar]_{nf./pf.ft.mgr.}$. Bent var á að umrætt víxlamynstur gæti varla talist fulltrúi „sjálfgefinnar“ beygingar í anda tvíurvinnslu enda hefur það reynt óvirkt í færeysku að öðru leyti.

Með hliðsjón af efni 4. kaflans var svo í 5. kafla stuðst við tengslanetslíkan til að lýsa hugrænum forsendum fyrir afleiðslu nýjunganna *akslarnir* og *varrarnir* í nefnifalli fleirtölu, sbr. karlkynsgreininn *-nir*, af kvenkyns fleirtölu myndunum *akslar* og *varrar* en við þá greiningu kom eftirfarandi í ljós:

1. Eintölu myndirnar *oksl* og *vörr* eru vel merktar sem kvenkyns og leiða því varla af sér karlkyns myndirnar *akslarnir* og *varrarnir*.
2. Kvenkyns myndir með *-ar* í fleirtölu er umtálkaðar sem karlkyns vegna hárrar dreifitíðni endingarinnar meðal karlkynsorða.
3. Dreifitíðnin gæðir endinguna *-ar* vísigildi fyrir víxlum sem einkenna beygingu karlkynsorða, sbr. *fuglar* ~ *fuglarnir*, *grannar* ~ *grannarnir*, sbr. syst-raskemað $[Xar]_{nf./pf.ft.} \sim [Xarnir]_{nf.ft.mgr.}$.
4. Hugrænar forsendur fyrir útvíkkun færeysku karlkyns *ar*-fleirtölu víxla-anna eru þar með þær sömu og stuðla að tilurð kvenkynsnýjungarinnar *foturnar*.
5. Séu karlkyns myndir með *ar*-fleirtölu áhrifavalda umtúlkunar á kvenkyns fleirtölu myndunum *fjadrar*, *herðar*, *akslar* o.fl. hljóta þær fyrrnefndu að geymast í minni og vera tiltækar beint þaðan til samanburðar.
6. Geymsla karlkyns mynda með fleirtölu endingunni *-ar* bendir til ríkulegs minnis fyrir mannlegt mál og dregur um leið úr gildi helstu kennis- etninga tvíurvinnslu.

Þrátt fyrir þessar niðurstöður var í 6. kafla athugað hvort hægt væri að telja kvenkyns fleirtölu myndirnar *akslar* og *varrar* orðasafnsmyndir á grundvelli tíðni og/eða áhrifa frá beygingu færeyskra karlkyns *ar*-fleirtöluorða eins og *feðgar* og *þengar*. Við athugunina kom eftirfarandi í ljós:

7. Aðeins *varrar* reyndist algengari en eintölu myndin, en *oksl* er langt um tíðari en fleirtölu myndin *akslar*.

8. Á grundvelli niðurstöðunnar í lið 7 er erfitt að alhæfa um val á orðasafnsmyndum út frá tíðni.
9. Geymsla *ar*-fleirtölumynda á borð við *feðgar* og *þengar* sýnir að orðasafnið svokallaða getur geymt aðrar myndir en nefnifall eintölu af nafnorðum sem beygjast samkvæmt „sjálfgefnu“ mynstri.

Í ljósi atriðanna 7–9 var minnt á að á engum tímapunkti á lífsleiðinni losa málnotendur minnið við reynslu af að hafa beitt sumum víxlamynstrum á meðan önnur reynsla helst. Þannig má svara spurningunni í (2)/(13) að víxl milli karlkyns fleirtölumynda eins og *fuglar* ~ *fuglarnir*, *grannar* ~ *grannarnir* geymist í minni ásamt t.d. víxlunum *feðgar* ~ *feðgarnir*, *þengar* ~ *þengarnir*. Því má auðveldlega gera ráð fyrir beinum áhrifum umræddra víxla við umtúlkun kvenkyns *ar*-fleirtölumynda sem karlkynsmynda og útvíkkun systraskemans [Xar]_{nf./þf.ft.} ~ [Xarnir]_{nf.ft.mgr.}.

Niðurstaðan af framansögðu er þá sú að mismikil virkni beygingarmynstra stafi ekki af stöðu tiltekens mynsturs sem „sjálfgefins“ gegn öðrum mynstrum, heldur beri að taka tillit til þátta eins og mynsturstíðni beygingarvíxla og dreifitíðni beygingarendinga. Þannig hefur færeyska fleirtöluendingin *-ar* háa dreifitíðni innan virks karlkyns nafnorðaflokks sem einnig hefur háa mynsturstíðni og afar opin skemu en allir eru slíkir áhrifaþættir háðir vísun til upplýsinga um fyrri reynslu af málnotkun. Staðhæfa má því að útvíkkun beygingarmynstra til nýs samhengis — rétt eins og útvíkkun annars konar upplýsinga — stafi af útvíkkun hliðstæðrar og geymdrar þekkingar.

ÚTDRÁTTUR

Um hugrænar forsendur fyrir beygingu: Vitnisburður færeyskra kvenkynsorða með *-ar* í nefnifalli/þolfalli fleirtölu

Hér er gerð grein fyrir umtúlkun á færeyskum kvenkynsnafnorðum á nf./þf.ft. *-ar* sem karlkyns, t.d. kvk. et. *fjóður* fjöður ‘fjöður’ ~ ft. *fjadrar* ~ kvk.ft.mgr. *fjadrarnar*/stundum **kk**.nf.ft.mgr. *fjadrarnir*, *öksl* ‘öxl’ ~ *akslar* ~ *akslarnar*/*akslarnir*. Markmið rannsóknarinnar er að varpa ljósi á almennar hugrænar forsendur fyrir ferlinu með vísun til dreifitíðni endingarinnar ft. *-ar*, sem er há meðal karlkynsorða. Færð eru rök fyrir því að málnotendur tengi fleirtöluendinguna *-ar* helst við karlkynsorð vegna dreifitíðninnar en þessi afstaða fær stuðning frá eldri rannsóknum á vesturnorrænni málsögu og frá aðlögun tökuorða að færeyska beygingakerfinu. Áhrif dreifitíðni á stefnu breytinga eru talin styðja málnotkunarnálgun sem gerir ráð fyrir ríkulegu minni fyrir mannlegt mál, m.ö.o. að öll

fyrri reynsla af notkun málsins sé geymd í minni í ýmsu formi og tiltæk þaðan til notkunar. Kennisetningar málnotkunarnálgunar stangast á við fræðilegar forsendur fyrir tvíúrvinnslu. Talsmenn tvíúrvinnslu eigna einingum málsins mjög takmarkað geymslupláss í minni og líta þ.a.l. svo á að beyging orða sem beygjast eftir „sjálfgefnu“ mynstri stafi af beitingu táknrænna reglna á svokallaða orðasafnsmynd. Beiting annarra mynstra fari aftur á móti fram með útvíkkun hliðstæðrar þekkingar. Frá sjónarhóli tvíúrvinnslu má líta á færeysk karlkynsnafnorð með fleirtöluendingunni *-ar* sem fulltrúa sjálfgefna mynstra. Í greininni er sýnt fram á að umtúlkun kvenkynsmynda með fleirtöluendingunni *-ar* eigi rætur að rekja til samanburðar við víxl eins og kk. nf.et. *fuglur* ‘fugl’ ~ ft. *fuglar* ~ nf.ft. mgr. *fuglarnir*, en upplýsingar um víxlin hljóta þ.a.l. að geymast í minni og byggjast á fyrri reynslu af málnotkun. Virkni svokallaðra „sjálfgefna“ mynstra er þar með álitin stafa af útvíkkun hliðstæðrar þekkingar og forsendur útvíkkunar taldar vera þær sömu og fyrir virkni mynstra sem vart má kalla sjálfgefin. Sú niðurstaða er dregin að mismikil virkni ólíkra beygingarmynstra stafi ekki af hreinum skiptum milli sjálfgefna og annars konar mynstra heldur sé hún háð þáttum sem ekki varða málkerfið, s.s. tíðni, opnustigi skema, og áhrifum þessara þátta á beitingu almennra hugrænna ferla.

Lykilorð: beyging, færeyska, kyn, málnotkun, tíðni, umtúlkun, útvíkkun hliðstæðrar þekkingar.

ABSTRACT

On the cognitive prerequisites for inflection: The testimony of Faroese feminine nouns in plural *-ar*

This article examines the reanalysis of Faroese feminine forms in pl. *-ar* as masculine, e.g. fem. et. *fjøður* ‘feather’ ~ pl. *fjæðrar* ~ pl.def. *fjæðrarnar* / occasionally **masc.nom.pl.def.** *fjæðrarnir*, øksl ‘shoulder’ ~ *akslar* ~ *akslarnar* / *akslarnir*. The aim of the article is to elucidate the domain-general cognitive factors that underly the process through reference to the dispersion of pl. *-ar*, which is high among masculines. I argue that pl. *-ar* is highly associated with masculine nouns on account of its dispersion, a position supported by previous research on language change in Old West Nordic and by the adaptation of borrowings to the Faroese inflectional system. The demonstrable impact of dispersion is argued to support a usage-based cognitive approach to language change, which assumes rich memory for language, meaning that prior linguistic experience is both stored and accessible for use. This approach is in direct conflict with dual-processing models, the proponents of which claim highly constrained memory for language and view so-called default inflectional patterns as derived from a single lexical form by symbolic rules. Con-

versely, non-default patterns are extended by analogy. From the dual-processing perspective, Faroese masculine nouns in pl. *-ar* can be considered representative of inflection by such means. However, it is demonstrated that reanalysis of feminine forms in pl. *-ar* as masculine is motivated by alternation of the kind *fuglur* ‘bird’, cf. pl. *fuglar* ~ nom.pl.def. *fuglamir*, which is the most common pattern of inflection for Faroese masculine. Therefore, information pertaining to these factors must be stored in memory and based on prior experience with language. The productivity of so-called default patterns is shown to proceed as a function of analogy and to be substantively no different from the process that extends supposedly non-default patterns. Differences in productivity are ascribed to non-linguistic factors such as dispersion, type frequency, and the degree of phonetic dissimilarity that the members of an inflection class exhibit to one another.

Keywords: analogy, Faroese, frequency, gender, inflection, language use, reanalysis.

JÓN SÍMON MARKÚSSON

Aðjunkt í íslensku sem öðru máli

Íslensku- og menningardeild

Hugvísindasvið Háskóla Íslands

jsm@hi.is

Orcid númer: <https://orcid.org/0000-0002-3280-2652>

